

गल्लौ दृश्य

३६११ ३२३-११८

॥ ऊर्ध्वगीतगोविंदटिकायां प्रारंभः ॥ पत्रे ८१ ॥
अथ (गीतगोविंदटी का) गूढानीदीपेक्षणाभृते
— (गोपालभृतः)

४३३

॥१॥

॥श्रीगणेशायनमः॥श्रीकृष्णायनमः॥अथगीतगोविंदीकालिरव्यते॥ ॥राधांतर्गृदरागाच्छितरंगोत्त
 लीकृतं॥तद्विलोचनलावण्यसत्त्वांकृष्णमाश्रये ।१॥स्वकीयकरुणामारसरसीकृतचेतसः॥श्रीम
 दाचार्यचरणःशारणांमेर्थसिद्धये ॥२॥श्रीविद्वलाधीशपदाङ्गेरुणवंदेखतोयत्करुणोदयेन॥श्री
 गीतगोविंदविचारन्वासुर्यत्रीक्षाहिमतिर्ममासीत् ॥३॥अतोहिगोविंदपदारविंदमरंदयोने
 कपरतेरण ॥अवेद्यमेवात्रनिगृदभावंरसांबुधोकंचनदीपयामि ॥४॥तादुरागादिभेदानांगी
 तानांछंदसामपि ॥नायिकानांचदूतीनांनायकस्यत्यैवच ॥५॥लक्षणानिसमस्तानिटिका
 कोरेमेनोषिभिः ॥अन्येनिरूपितान्येवनोच्यतेतातितन्मया ॥६॥अथादौश्रीकृष्णस्यसासु
 रमकाष्टापन्नफलरूपत्वात्सङ्केलायाःस्याभीष्टसर्वेस्वत्वेनवर्णयत्वात्स्याःसर्वेत्कर्षनिरूप
 रुक्मिनीर्णनार्थस्वोत्कंठामपिपयति ।मेघैरिति ।जत्ररसोवैसद्विश्रुत्यारसरूपमेवसाद्वा
 द्वात्मकृष्णशाद्वाच्यं ।तदेवोक्तं ।जानीतपरमंतत्वंयत्रोदौत्संगलालितं ।कलिंदकन्यकाकूलेऽत्या
 दिना ।तस्यत्केलापितद्विश्रीरसरूपैव ।सापुनद्विविधा ।एकाजलोकिकी ।अपरात्मोकानुसा
 रिणी ।आद्यातुश्रीभागवतेफलप्रकरणेनिरूपिता ।तत्प्रकारोपितत्रज्ञापितः ॥अपरापित्व ॥७॥
 रूपतः अलोकिकीः प्रकारस्तुलोकानुसारीतितस्यालोकिकीत्वंसापिसंयोगविप्रयोगम्

देनद्विधेति पूर्वं विप्रयोग तु स पुष्यर्थं संयोग लीक्षोपनेत्तमता बुद्धीपनालं बन विभावादिसामग्रे
सहितं रसं निरूपयं स्तद्वाला सुहेत्रातो लक्षयति । राधामाधवयोरिति ॥ मालक्ष्मीः साकृता
नं दरूपात स्याधवः भत्तो माधवः एतेन कोटि ब्रह्मां उधीशोलोकवेदप्रसिद्धो व्यापिवैकुं गधि
ष्टाता पुरुषो त्तमुक्तः ॥ लक्ष्म्यामपि स्त्रियदं पतिभावरूपो सस्तिष्ठति तितद्रसभोक्तासरा
वताद्वापि महान्वस्य केवल रसात्मकत्वादत्र लक्ष्म्यां केवल निरूपधिरसाभावादविवाहितायाम
वरस सिद्धिरिति निरस्तसाम्याति त्रयेन राधा द्वयोर्काया रसात्मक सिद्धिरूपाराधातयासहस
मस्त ब्रह्मधर्मान्विस्मृत्यर्थमपरवदः स्वस्य गौणभावमयौरीक्ष्मृत्यरमत इति ज्ञाप्यते ॥ उत्तराच
राधापदं पूर्वदत्तं ॥ तस्यामुख्यत्वं ज्ञापनाय ॥ उभयोरसात्मकत्वो देकरूपतैर्वेति समस्तं पदं ॥ एते
नोभयत्र स्यायि भावात्मकत्वं सूचितं ॥ किंच ॥ माधवपदेनान्यत्र विहारादिकमपि व्यंज्यते ॥
तेन रवं उत्तादिभावेषु मानादिनाव्यभिचारिभावसंभावनापि ज्ञापिता ॥ एवं सति विभावानु
भावव्यभिचारिसंयोगाद्रसनिष्ठतिरितिवाक्षाय नीय सूक्तात्संपूर्णरसरूपतानिरूपिता
॥ तयोर्याय मुनाकुलेरहः कलयः ताः सवेत्कर्षणं जयंति ॥ वर्तमानप्रयोगेण सवेदातये
वजयंतीति भावः । यमुनाकुले एकदेवो भविष्यतीति तितिरासाय प्रत्यध्वं जद्गुममित्युक्तं

॥२॥ ताः सर्वभिन्नाऽवज्ञेयाः ॥ तत्रतत्र भिन्नभिन्नरसानोमेव प्राकद्यात् ॥ किंच ॥ तोरपदं विहाय
कूलपदोक्त्या कूलस्यानुकूलत्वार्थकत्वसूचनाद्यमुनायाः सर्वेरसानुभावकत्वमुक्तं ॥ अन्यत्र ॥
राधामाधवयोरितिपेदनवसंतः ॥ सूच्यते ॥ सचरसात्मकाऽवेतिद्वयोरपितद्वृपत्वं वोधितं ॥ तेनव
संतोयथोद्दुसन्नवमृदुलकिसलयावयवपरममधुरोभवति ॥ तथेतावयनिर्वचनीयोमाध्युर्ये
मधुरतरावितिभावः ॥ एवं मतिताद्वाकालस्याद्यत्येकिकलं सूचितं ॥ अताऽवतस्यलोलोपयो
गित्वं ॥ राधाद्वाद्वृपिवसंतवाचकः तदुक्तं वैशारवे माधवो राधदत्यमेर ॥ तथाचात्र प्रथमं खोलिं
गवाचकपदोपादानात्कर्त्तव्यापितद्वाकात्मकत्वमस्यांलोलायां पुरुषस्यचनप्रवेदाऽत्यपिता
प्यते ॥ तथोचोक्तं भद्रकालां समानर्द्धेरित्यत्र रत्नोत्वप्रयोगतात्पर्यविषयत्वेन ॥ अत्यथातस्यलो
लांतः पातित्वं नस्यात् ॥ किंच ॥ सच सुनुराजसूस्यकेत्युत्कर्षकथनेन सर्वेषि श्रुतियमास्तदं
तः प्रकटाजाताऽतिसूचितं ॥ अताऽवमुख्यत्वेनाग्रेव संतस्यवर्णनं कृतं ॥ किंच ॥ अतोकिक
लोलायां चारदाऽवमुख्यत्वं ॥ लोकानुसारिलोलायां वसंतस्य प्रावृपश्चतथात्वं ॥ प्रकृतेतुलेष
कानुसारिष्येवत्यादोप्रावृप्तिर्थं ॥ यद्यपिकृतुषुमुख्योवसंतस्यापिपुरुषपत्वेनानोधिका
रित्वयोतनायपूर्वतन्निरूपणेनेवोपक्रमः कृतः ॥ तस्याऽपिसदाषत्तद्वर्षाऽवनिरूपिता

उद्दीपनविभावत्वेन ॥ एतेन सर्वासाम ग्रीत्वरूपात्मिकाजलौ किवेयवजाता ॥ किंच ॥ अत्र केलिषुरहः पेनान्योपिभावः सूच्यते ॥ तथाहि ॥ अनयोर्बात्यमारण्येव सहजानुरागः प्रति दिनमेघमानोंतनिगृद्धाकजातः तेन च सर्वदैवस्त्रवर्तमावं सुरस्कृत्य सर्वसमस्तं केलयोभवं तितदालीला विषयीकमत्कव्यतिरिक्तानां सर्वधिं मेतन्मुग्धभावावलोकनेन बात्यरसस्येवा नुभवोभवति किं पुनः स्वबालके परमबात्सत्येन मुद्भूषाववर्णेन च श्रीनन्दादीनामपि नान्यभाव इंकापितत्र ॥ एवं सतिकदाचित्स्वबालभावाग्रेहेण वस्त्राभीष्टदेवागमनेतायां तत्तद्वक्ते मूलनन्दाज्ञा मादायैव तत्र गच्छति प्रभुः ॥ इयं त्वन्यविषयिकी व्यवस्था ॥ राधात्मुकृष्णानुपुत्रीसोपि महान्-नन्दादीनां च तेन सह परमसोहांदे सावदिकमितितत्पुत्रां विशेषतो वात्सत्यं सापिकुमारीतितत्संगेऽन्यथा भावं धोपिनो यथा तेमहत्वस्वभावात् ॥ किंच ॥ तेषु पालाद्विरसाज्ञानादपि तथा ॥ एतस्तर्वद्रामणो पिभवतीत्यत्र सुबाधिन्यां निरूपितं विशेषतः इष्यण्यां कारिका मिरितिविश्वाषणेन तसूचयति ॥ इत्थं नन्दनिदेवात्म्यलितयोरिति ॥ कदाचित्कोतुकार्थनन्दो गेहाद्वजं प्रतिप्रयातस्तदाश्रीकृष्णराधाचस्त्रबालभावनेव संगेगतो तदापुनः ॥ बहुकालेजाते विभावादीचीत्यरंतु मिठ्याव्याजस्त्रप्राश्रीकृष्णस्य गृहप्रतिजिगमिषाजाते तिनन्दस्याज्ञागृहीता ॥ तदानन्देन राधायाजस्त्रप्राश्रुं गंतुं स्वगते हेग

छंतोएनमपित्वमेवगृहंप्रापयेत्युक्तंतस्येवानुवादोनंदनिदेवाद्वित्वमेवतदिमभित्यादि ॥ किंच
॥३॥ ॥महूतांत्वमेवगृहंप्रापयेत्यिकथनंमुग्धंप्रतिनसंभवतीतिश्रीकृष्णपेशयातस्यावयसज्जाधि
क्यंमाग्न्याभावश्चसूच्यतद्वितितसंगेषणमपिसंगच्छेत्तद्विःत्रांकताच ॥ अतएववात्सत्यस्य
समत्वेपिश्रीरुत्वादिघर्मारत्तत्रनोक्ता ॥ अन्यच्च । यस्यकस्यापिसंगेनगृहप्रापयेनमनसःत्रांकास्या
द्राघायाःपरमीत्यतमत्वेनतसंगेनप्रेषणेनिरातंकंचित्तंतिष्ठेदित्यतोपित्योक्तमितिभावः ॥
एवमुद्देशालक्षणमुक्ताश्रीकृष्णस्यमुग्धभावदर्शनेवात्सत्यरसेनमंदस्यभीरुत्वभावएवोत्प
द्यतद्वितितद्वेतुकघर्मान्निरूपयति ॥ मेधेमेतुरुंजंबरं-वनभुवस्तमालद्वुमैःत्रयामाः अथच ॥ नं
क्तंरात्रिसमयोपिजातद्वित्ययंमहत्त्रक्षणोजनोमीरुः ॥ वात्सत्येनवालत्वादयमपिश्रीरुरितिवा
॥ अतरत्वमेवेतिसंबंधोज्ञेयः ॥ किंच ॥ श्रीकृष्णस्यरमणेषाच्यांविभावादयोपिनिरूपितामे
त्यैरित्यादिना ॥ अपिच ॥ अत्रान्यपिभावाव्यञ्ज्यते ॥ तथाहि ॥ सर्वेत्ररसेकपूरणायोन्नतधनाध
नदर्शनेताद्वारमोन्नतश्रीमत्प्राणप्रियद्यनद्यामसुंदरस्मरणेनमानादिनिवृत्तिःसूचिता ॥ ॥३॥
• वनभुवःत्रयामास्तमालद्वुमैरित्यनेनमानोत्पत्तिरपित्यामालानांभगवद्वृपत्वाद्वनभुवांरश्रीरुप
त्वाच्च । तत्रापित्रयामापदोत्त्यात्मयामाषोडवावर्षिकीतिवचनात्प्राचृद्गुणेनाद्वृन्नसन्नवीनता

रुण्यशोभायुक्तास्तेरेवतथाभूताद्वलक्ष्यंतद्व्यतोपितथात्वमितिभावः ॥ नक्तंपदेनमा-
नसंमाननानंतरंमधिसारसंचारापिव्यंजितः ॥ संकेतस्थलादिषुत्राच्यादिरचनाद्यरत्तत्त-
मनोरथात्मकाभावाजुपिसूचिताः ॥ श्रीरूपदेनमानदशायांकुटिलभूमंगभुजंगविलोकना-
क्षयतासूचिता ॥ अन्यच्चाऽनंबरंवसनंप्रकरणीत्यीतंयथात्मेष्यमेदुरंसंयुक्तंचेत्परमशोभ-
मानंभवति तथाश्रीकृष्णाभावयदेवरालिंगितंश्रीराधाबुविलासंप्राप्नोतित्येकाकोटिः ॥
तमालद्वैर्वेनभुवः बनस्थाः द्रुयामाः सर्वोर्बद्वजयुवतयोविलसंतीतिद्वितीयाकोटिः ॥
एतेनक्तंतद्वावानुसारेणसर्वेत्रविहरतीतिभावःस्कच्यते ॥ अग्रेतयैववद्यतिगीतेषु ॥
एवंसत्यनुकूलनायकत्वंदक्षिणनायकत्वंभपिज्ञापितं ॥ एवमुद्देशतोनिरविलसामग्री-
सहितरसोत्कर्षनिरूप्यतद्वृणनिरस्याधिकारित्वंनिरूपयनप्रबंधकर्तृत्वंनिरूपयतिग ॥
वाग्देवतेति ॥ देवतापदेनवाचोदिव्यत्वंलोकारसात्मकत्वंचनिरूपितं ॥ तेनयतोवाचोनि-
वर्तेत्तद्व्यादिनिरूपितपरमानंदरूपाज्ञेयाः ॥ ताहृद्रुयायदाचरितंनिरंतरंतद्वृणवर्णनेन
प्रपञ्चविस्मृतिपूर्वकरसात्मकभगवद्वावेकनिष्ठत्वंएतेनाधिदेविकत्वंवाचामुक्तेनैववित्रि-
तंजंतःप्रकटीकृतैःविचित्रभावेःविचित्रीकृतंचित्तरूपंसद्यस्याएतेनयथालोकेवि

॥४॥

विघ्नबंधादिचित्ररचनया चित्रीकृते सद्गनिप्रभु विहरति तथा तादृग्भूते मच्चित्तेपित्तेशे
 तिभावः सूचितः ॥ एवं स्वस्य परमभगवदीयत्वेना धिकारित्वं द्योतितं ॥ ननु तथा पित्तोकस्वा
 नुभवाभावेसंपूर्णरसज्ञानं नभवतीतितत्राह ॥ पद्मावतीति ॥ पद्मावती स्वस्य परमप्रेमास्य
 दीप्ताप्रियातस्याश्चरणचारणेतत्परिचरणेचक्रवद्वर्ती ॥ इषणमपित्तदंतरायासहिष्णुस्त
 द्वृत्रोभूतरस्तदनुनयकर्त्तीर्तेनोभयरसानुभवकर्त्तृत्वेनोभयविघरसज्ञानं द्योतितं ॥ किंच ॥
 पद्मापेदनरसात्मिकाश्रीः ब्रह्मानंदरूपाचब्रह्मया ॥ उभयरूपायंतर्वर्त्तते यस्याः सापभाव
 तीस्वपत्नी ॥ तेनलह्मीस्थित्यानिरूपद्यिभगवद्वाबोव्यंजितः ॥ तच्चरणानुचरणेचक्रव
 द्वत्तित्वकश्चेनस्यनिरूपद्यिप्रेम्णाभगवदीयत्वेनतत्परवत्तात्वं ननु केवलं विषयत्वे
 नारक्तिरिति सूचितं ॥ अथवा ॥ पद्मापेदनपद्मिनीरूपाश्रीमत्प्रभुप्राणप्रियास्वस्वाभि
 नीश्रीराधातच्चरणचारणेतत्त्वेति तत्कृपेव वर्णनं करोति नो चेत्केन कर्तुं द्वाक्यनद्विभावः
 एतेनस्य तद्दीप्तीत्वद्यमर्त्तवत्वमपि सूचितं ॥ तादृत्रोयमेष्वं प्रत्यक्षत्वेनांतः प्रकटेसमस्त ॥४॥
 लीलात्मकं द्रवं धंकाव्यं ॥ अथवा ॥ प्रकृष्टाबंधारति सामर्त्येकानृत्यगीततात्मादिबंधीवाय
 यस्मिस्तादृशं करोतीति संबंधः ॥ ननु तादृशाप्रबंधलोकिककाव्यत्वात्को वित्रोषो भगवदीय

यस्य प्रत्युतापराधः स्यादिति प्रबंधं विशिन ष्ठिश्रीवासुदेवेति ॥ अगवह्नीलानिरूपकल्प
क्षेत्रोक्तिकल्पमपास्ते ॥ वासुदेवपदेन स्वज्ञानदानेन मोहसदातृत्वं निरूपितं ॥ तत्रापि श्रीयुक्तल
कश्चनेन भक्तसाहित्याद्रसात्मकज्ञानेन रसात्मिकामेव भुक्तिं ददातीतिभावः ॥ रतिपदेन भाव
मपिददातीतिज्ञेये ॥ एतेन स्वस्य तादृगदानं कृतमित्यपि बोध्यते ॥ उत्तरावजयदेव इति ख
नामोक्तं ॥ जयेन सर्वेत्कषणीदीव्यतिपूर्वेक्षिभक्तपरिचरणे ऋडतीतितदनुग्रहीत पक्षपा
तेन सत्प्रबंधविलोकनान्मोहसमेवदास्यतीतिभावः ॥ एवं च कुरुधिकारं निरूप्य श्रोतुरधि
कारं निरूपयति ॥ ३ ॥ यदीति ॥ यः कश्चनोत्तमकाव्यं सत्वाऽवलोकने समुक्तं वितरत्तं इति प्रति
वदति ॥ मामान्यतः काव्यत्वेन नालोकनीयं ॥ दुश्चंतु जयदेवस्य सर्वतीर्त्वेत्कषणिवर्ति
मानोयोदेवः ऋडास्त्रपोवासास्त्राद्वीकृष्णः तस्येववार्णाभद्रं तः स्थितो तोऽभूत्वास एवेतां प्रका
शितवानित्यर्थः ॥ तादृशांश्चणु ॥ स्वतो वलोकने अलोकिकं धर्मः प्रकटानभविष्यति अधिकारित्वात्
॥ अगवह्नीयमुख्याङ्गेते स्फुराभविष्यन्त्यधिकारित्वात् ॥ उत्तरावश्च वेण संमुख्यति ॥ शृण्वति ॥
तदप्यधिकाराभावेन कर्तव्यमित्याह ॥ यदीति ॥ पूर्वस्मरणेन पापनिवृत्तिः पश्चाच्चरणेभक्तिः सपिरसा
त्मिकाचेत् ॥ एतेन सर्वशानिविषयं मनश्च दित्युक्तं ॥ तद्विशिंगारसकर्यं प्रवत्तिर्भविष्यतीतितत्राहुः

॥ यदीति ॥ भगवतो विलासकलासु मनसः कुतूहलं चेत् ॥ ताह भगवद्गीतां श्रवात तद्विलासेषु तदा
 वेन तत्संकल्पाकांतं प्रवेत्तदा श्रोतव्यं नान्यथेत्युक्तं ॥ नन्वेतावान्करुत्कर्षस्तत्राह ॥ मधुरेति ॥ मधुरेति
 इसास्वोदेतरुत्कर्षः ॥ कोमलेति ॥ बहिरुत्कर्षः काततिभनोहरकत्वेनान्यरसद्यरुचि संपादिकास्तस्मिन्नेवा
 सक्तिसाध्मिके त्यत श्रितयश्मिकापदावर्तीयस्यास्ताद्गीतेन्यषोमेतश्चितयश्मिभावान्वेवं रूपत्वमिति
 सर्वत्कर्षेनिरुपितः ॥ नन्वेवं कथमुच्येत संतिकवयः पृष्ठिव्यां बहुशास्तत्राह ॥ ३ ॥ वाचद्विति ॥ उभापतिधोरावा
 च एव विरतारथ्य तिनत्वर्थके वलद्वाद्वाडुं वेरणोत्तमताकाव्ये ॥ त्रारणनामाकविः दुरुहस्य गृह्णत्वं ग्राम्यस्य
 वादुते पदविन्यासे श्लाघ्योननुसरलकाव्ये ॥ धोडीनामाकविः क्ष्यापतिः तादृशोपिश्रुतिधरावविश्रुतो न
 तु सत्काव्यकरण ॥ अथवा ॥ धोडीश्रुतिधरः क्ष्यापतिः कविरितिभिन्नं वाक्यद्वयं ॥ अस्ति गोवद्गीताचार्यं
 गारोत्तरं यश्चत्प्रेमयं तस्य रचनैस्तद्विद्वांकोपिनः भुवितेन समं स्यद्वांकिर्तुनाक्तः केपिनास्तीत्यर्थः ॥ स
 स्यततो प्रयुत्कर्षविदति ॥ संदर्भश्रुतिद्विमिति ॥ शुद्धत्वं रसवत्वं च छंदोलंकार माधुरी ॥ लालित्यमर्थगांभीर्य ॥ ५ ॥
 संदर्भः परि कीर्तिद्वितितस्य शुद्धिः सर्वविद्यार्थत्वेन स्वरूपनिरूपणां तज्जयदेव एव ज्ञानातिनान्ये ॥ अ
 न्येषु एके को धर्मस्तिष्ठति स्वकाव्ये सर्वधर्माः संतीतिर्बज्ञाने विद्याषु उक्तः ॥ किंच ॥ शुद्धिपदेनाशुद्धिनिवृत्तिः
 सूच्यते ॥ सातु प्राकृत विषयरूपैवेति तन्माः लोकिक विषयरूपात् शुद्धिस्तां जयदेव एव ज्ञानातिने

तेरेऽतिस्योत्कषेत्रापितः ॥ तत्काव्येषु तद्रूपत्वाभावात्तेषामपकर्षश्च ॥ एवं स्वप्रवंशो त्वं मुल्कात त्रवक्तु
श्रोत्रघ्निकारं च निरूप्य मंगलार्थी पूर्वं गौतेन स्तुत्याभीष्ट सर्वस्वत्वेन निरूप्यं कृष्णं नमस्कराति ॥ कृष्णा
य तु भ्यं न मद्दति ॥ तत्र प्रथम मुहूर्तोपक्रमेन दनिदेशत इत्युक्तत्वान्वंद पुत्रत्वं निरूपितं ॥ तेन त्वोक्तेषां
साधारणत्वात्तु पुत्रत्वेन श्रीकृष्णं पितज्जात्यनुकरणस्थदृष्टत्वात्साधारणनायकत्वेभायातीति सन्महत
रव्यापनेत दुत्कषेत्रांतो भवेदिति प्रथमं श्रीकृष्णं स्तोति ॥ प्रलयपयोधीति गीतेन ॥ मालावरो गेरूपकला
हेगीथेते ॥ किंच ॥ पूर्वं सुपक्रमेरहः केलयो जयंतीत्युक्तयासंयोगश्चंगरो निरूपितः सचविप्रयोगरसा
नुभवं विनासं पूर्णो नभवतीति तदर्थं गाटमानेजाते प्रिये कुंजाते रुपविष्ट सति पश्चात्तापेजाते स्तरा
स्थानुभवात्तयाराधाकृत गानरूपः ॥ पूर्वानुभूतेकेलिसंस्थापेण गुपतयासंयोगश्चंगरावानूद्यते ॥
प्रलयपयोधीत्यादिनानत्वं व्येरसाः ॥ सचश्रीमत्रभुचरणेनिरूपित इति नात्र स्फुटीक्रियते ॥ वाच्यार्थ
एव व्याख्यायते ॥ प्रलयकलिकोयः पयोधिः तस्य जले वै दं धृतवानसि त्रां वासुरकृतान्विदान् ताद
श्रात जलात्तर्गत्वात्तमारयित्वा विदाना नीतवानित्यर्थः ॥ अन्यथासेवै देवानश्च एव भवेयुः ॥ क्रियात्
र्त्यक्वीजत्वात् म किंच ॥ क्रियात्तयाभक्तो ह्वारमपि कृतवानित्याह ॥ विहितेति ॥ विहितं कृतं वहि
त्र चरित्रं यस्मिन्कर्मणि ॥ प्रलयखोनोकारूपण पृथवीकरणधारहोनामज्जंतीवस्थितातदाप्रभुः

स्यं मीनस्त्वा भूत्वा तां धृत्वा बहुकालस्यितः तदेव वेदो द्वारणमपि कृतवानिति । तत्रापि रवेदेक्षि
कर्मत्वं प्रविष्ट्यतीत्याह ॥ अरवेदमिति ॥ अरवेदं यथा भवति तथा ॥ एवं करणे कितामाह ॥ केशवेति
संबोधनं ॥ कश्चित्तु श्वतया वै सुरवं यस्मात्ताद्वा अतएव हे धृतमीनशरीर ० ताद्वाशस्त्रप्रधारणा भावेत
तसे भवात् ॥ एतत्करणस्यावश्यकत्वं माह ॥ हेजगदीद्वा ॥ जगतां त्वं मेव द्वाः पालकः फलदाता च तित
षां दुःख संभवेत द्वरणं कर्तव्यं यत स्वं हरिः सर्वदुःखहर्त्ता विशेषतः प्रपञ्चानां ॥ एतेन गीत कृतानां र
सायथा भवति तथा कार्यान तत्र सुकायुक्तविचारस्तवेति मीनस्त्रप्रधारणे न जाप्यते ॥ एवं सति वेदो द्वरणे
न पृथ्वी धारणे न च धर्मप्रवृत्याब्रह्मादीनामपि सुखदोनपरमोक्तवेनिस्त्रपितः ॥ किंच ॥ मीनस्त्रपत्वे
न रसकं जीवनत्वं व्यज्यते ॥ तादृश्यस्य वेदो धारकरसात्मकं क्रियास्त्वा ॥ तत्र पुनः पृथिव्यालंब्वने
न अलंबनविभावस्त्रपनायिकाश्चीनत्वं ध्वनितं भवतीतिभावः ॥ एव मीदग्रूपत्वे पिरसात्मकतेव स
चितं ॥ कष्ठपावतारमाह ॥ २ ॥ स्थितिरिति ॥ अदोक्षितिरेव विपुलाततोषि विपुलाते रेतत्राप्यत्युपस
र्गण विपुलतमत्वं सूचितं ॥ ताद्वोतवपृष्ठे निरंतरं मातिष्ठति ॥ ननु निरंतरं तद्वारणं कथं संभवेत त्र
विशेषणमाह ॥ धरणिधरणेति ॥ धरिण्याधरणं तदेव किणचक्रवत्सेन गरिष्ठे गुरुतेरमहनीयद्वय
र्थः ॥ यथा न्येषां भारधारणा किणचक्रं पतति ॥ तथा च स्थितिरेव तत्र त्रिभवेत तु तत्र किणचक्रं ॥ ३ ॥
अथवा ॥ धरिण्याधरण किणचक्रवत्स गरिष्ठं यस्मिन् यथा किणचक्रं पृष्ठे ज्ञारोन भवति तथा स्थिति

तिरपितत्रेतिभावः॥ एतेन क्षितेरत्यत्वं पृष्ठस्य महत्वं सूचितं॥ अग्रेकेऽवधृतक छपरूपेति पूर्ववत्॥
अत्रापि कछुप सारसैकं जीवनत्वाद्रसाद्वो मञ्जुं त्यानां चिकाया धारणे नरसात्मकत्वं व्यजितं॥ वा
राहवतारमाह॥ वसतीति॥ तवदशनशिरवेरलग्नाधरणे सदावसति॥ इदं त्वाश्चर्यं येन दशनशिरवेरेण
हिरण्याक्षप्रभृतिरूपामुस्ताउत् वनिताः तत्रैव सासदावसति॥ ननु दशनशिरवरो ग्रेनित्यस्थितिर्नद्विष्ट
तद्वितत्रद्वृष्टांतमाह॥ त्राचिनीति॥ चंद्रेयथाकलंककलालग्नासहीववसति॥ वस्तुतः कलकः सन
भवति किं तु द्वारा॥ एव॥ सचचंचलस्य भावद्वितितस्य सततस्थितिर्नसंभवति-परं तु रसाद्वो तत्र नि
मग्नावेति कलंकरूपो जातः कलंको लग्नश्चेत्सपुर्नयथाननक्षयतितथास्तोपि जातद्वितिभावः यथाक
लंककलाद्वो भास्त्रैव जातमितिभावः अन्यत्पूर्ववत्॥ अत्रापि वाराहस्य गंधेकप्रियत्वात्पृथिव्यास
देकगुणत्वात्तद्वारणे न तेदेकाधीनत्वे नरसरूपता ज्ञापिता॥ नृसिंहावतोरमाह॥ २॥ तवकरकमलवर
द्विति॥ तवकरकमलवेरेन रवं विराजतद्वितिरूपः॥ नरवद्वाद्वेन पुंसके पि भवतीति नरवा स्त्रीन रवे रस्त्रि
यामित्यमरणोक्तं॥ कीदृशांतत् त् अद्वृतं श्वंगं अग्रभागो यस्य॥ पुनः कीदृशां दृक्तिं हिरण्यकशिपु
तनुरूपणराचभृंगो येन॥ इदमवाद्वृतत्वं॥ भृंगेन कमलं दृक्तिं क्रियते॥ अननेन भृंगावदृक्तिं
द्विति॥ अश्ववा॥ अद्वृतश्वंगमिति कर्म॥ तदाद्यदित्यध्याहोरणनरवविरूपणं ज्ञेयं॥ कोदृशां न रवं॥
अद्वृतश्वंगद्यत्॥ कमिव॥ भृंगपिवतिलुत्सोपमा॥ रूपकंवा॥ यथाकमलमकरंदजिद्युक्षयास

तिष्ठतितथा ॥ ग्रजागः त्रयामत्वेन शृंगरूपः करकमेव विराजत इति भावः ॥ कीदृशं न रवं ॥ दकि ताहि रथक
शिषु पुतनु यैन ॥ तदृशं अस्मि न्यैष्ट तिष्ठति करकमेव दलन मन्यस्य करात्यत देवा द्वृतत्वं ॥ अथवा ॥ शृंगभावा
कुरो गृद्धिल्लुत्त्वान रवा नृतदूपम पिसूच्यते ॥ तेन रसात्मक त्वेन लक्ष्यादि षुतत्करणमुचितं न तु हिरण्यक
शिषु पुतनु दलन मित्याश्चाय ॥ वो मनावतार माह ॥ छलय सीति ॥ अद्भुत वामन रूपविक्रमेण पद्मनाथ
एव कृतो बलिं छलियसि ॥ वंचयसि ॥ पद्मनाथ शाचना ॥ यालोक त्रयमेव गृहीत वानस्त्रीति ॥ षाषाढ त्रये एव लोक
त्रयाक्रमेण लोके त्यसंभावति त्सुलरां वामन स्येति तस्याद्भुतत्वमुक्तं ॥ अन्यदप्यद्भुत ॥ धर्मकत्तस्विसवेष
दातासत्पात्रेतत्रापि विनीतस्ताद्वाबलिर्बध्नाऽधः पातितः येऽत्युत्कटपापायुक्तारते पावनोक्तारतदा
हा पदेति ॥ पदन रवनीरं ब्रह्मांडमेदनोद्भूतं यन्मीरं तेन जनितं जनानां पावनं पवित्रतायेन जननाः पाव
नावायेन तादृशं रवं सति परं परासंबंधेनोपि पतितानामुद्भारकार्यः सखयं धर्मशीलस्य बंधनं कृत
वानित्यतो यद्भुतत्वमिति भावः ॥ किंच ॥ अत्र वामनस्य करिमरवलारूपत्वाद्रसात्मकत्वव्यञ्यते ॥ त
स्याश्चरसाद्वाप्रसक्त गुप्तरसत्वमापद्यत इतिरसोद्दीपकत्वेन तदात्मकत्वमिति भावः ॥ त्रो
ष्पूववत् ॥ परम्पुरामावतार माह ॥ ५ ॥ श्वियेति ॥ अत्र वाच्योर्थः स्यष्टारव ॥ अनुरागरूपेजगत्स्वकी
यं यज्ञपथसि ॥ बाध्याप्यंतरं तद्वस्त्रपूर्णकराषि ॥ तदाख्यस्य तत्पूर्णत्वेकिं वाच्यमिति व्यगोर्थः ॥ रामावतार
माह ॥ ६ ॥ वोतरसीति ॥ इहापिवाच्यार्थः स्यष्टः किंतु रघुपतेष्व प्राणप्रियेकं हेतु दृशामुखबलिदानकरणो
स्यापरम्प्रभेकनिधानत्वाद्रसात्मकतापि सूचिता ॥ बलभद्रावतार माह ॥ ७ ॥ वहसीति ॥ अत्रापिवसन
स्यस्य मुनामत्वेन निरूपणाद्य मुनायथा जलरूपत्वेपि श्रीकृष्णसारूप्याद्वंगारसात्मिकेवतथा नोक्तं वस

नमपिरसादादकत्वेनरसोबोधकमेवेतिताद्वारणेनतवरसात्मकताव्यंजिता ॥ अन्यत्पृष्ठमेव
। बुद्धावतारमाह ॥ ८ ॥ निंदसीति ॥ यज्ञविद्येः संबंधिनं श्रुतिजातं निदसिसोपाधिकत्वात् ॥ तमेवाह ॥
दशितिपिशुद्धातं येनेति ॥ कर्मजाः पशुद्धातमात्रं न कुर्वति ॥ किंत्वात्मधातमपीतिताद्वानं निदसि ॥ तत्रहे
तुः ॥ सद्यकृद्येति संबोधनं ॥ आत्रत्मभुवना ह्योकापुनरावतिनोर्जुनैत्यादिवाक्यात् ज्ञानेतयामिमां
पुण्यितां वाचं श्रुत्यामोहिताः प्रगवद्वजनादौ न प्रवर्त्तत इतिरेवेदनवृष्ट्यैवेतावत्कुर्वतीतितवद्येत्य
ते ॥ तदाह ॥ अहेति ॥ सद्यहृदयेतिच ॥ अतथेव हेतेकेत्वाव ॥ घृतं बुद्धज्ञानमयं च शरीरं येन ताह ग्रोति संब
द्धनमुक्तं ॥ अत्रोपाधिक श्रुतिजातनिदेन निरूपाधिकाया ॥ श्रुतिः सारथीरूपारमालं बनरूपातस्यामा
सक्तिसूचिता ॥ अतएव बुद्धः सर्वज्ञानमय इतिरसात्मकत्वमपिव्यंजितं भवति ॥ कल्प्यवतारमाह ॥ ९ ॥
म्लेष्ठेति ॥ वाच्योर्थः स्पृष्टः ॥ अत्रम्लेष्ठोद्भवाव्यक्तं प्राप्तयं तेन नायिकानां कदाचिन्मानादिदशायां तद्व
वेत्तदात्मकत्वचनस्यासहिष्णुत्वात्करवालमिवकलयमीति रसोव्यंजितः ॥ उपर्संहरति ॥ १० ॥ श्रीजय
देवेति ॥ श्रीपदेनरसात्मकप्रावयुक्तो जयेदवकविस्तस्योदितं इदमिति प्रत्यक्षत्वेनानुभूयमानं ॥
उदारं स्वतरावतद्योग्यतां संपाद्येतद्रमदायकं ॥ पुनः कोद्वान् मुखवर्द्धं श्रवणकालमारप्यसुखमेवद
दाति ॥ गतेनद्वः खनिवृतिः सूचिताइष्टप्राप्तिमाह ॥ शुभदं ॥ तदारम्भ्योग्येपिशुभमेवदहाति जलेऽकि

कप्रवृत्तौनमुनरम्युभंभवतीतिभावः पुनः कोदृशं प्रवभारं प्रवः ॥ सारोयेन अलौकिकजन्मप्रापक
 त्वात् ॥ अथवा ॥ भवेसारं जन्मनः साफत्यात् ॥ हेत्वेत्राव ब्रह्मादीनामपि मुखदायकं द्विद्वामदुदितं वंश
 एव ॥ त्वद्वर्णेन द्वाचो विनियोगसंपत्यात् साफत्यं भविष्यतीतिभावः ॥ किंच ॥ त्वद्वर्णेन वाचामाधिद
 विकल्पसंभवादन्यस्यापितादृशं फलं तद्विद्यास्यति ॥ नेचेदितरकाव्यायथेवाद्विभूत्यन्तप्रयासद्विभावः ॥
 अन्यच ॥ एवं निरूपितरसात्मकदृशाविष्यरूपः सञ्चतः जय ॥ सर्वेत्कर्षेण विहेरत्यर्थः ॥ हेत्वं गदीत्राप्रप
 न्नानां नियामकपालकं हेर ॥ दुखहत्यात्तोतस्तथेव कुवितिभावः ॥ एवं गीतेन वाग्विनियोगं कृत्वान्मने
 न कार्यिकविनियोगं कुर्वत्सवसंग्रहेण प्रणमति ॥ ११ ॥ येदानिति ॥ एवं भक्तानामुद्धाराथेद्विद्याज्ञा
 कृतिं कुर्वते ॥ यदिमीनादिरूपधारेण पितादृशामहो त्वं द्विस्तदानन्दग्रेहेप्रकटोयः कृष्णः सत्तु कृष्णस्तुभ
 गवान्त्वयमितिवाक्यात्सदानन्दपूर्णः साक्षात्पुरुषोत्तमाग्नेतितत्र परमो त्वं ॥ किंवाच्यः ॥ तादृशायतु
 यं तु भ्यमितिसाक्षात्कथेन पूर्वोत्तमसात्मकलीलासहित एवमावात्मकत्वेनांतः प्रकटायनमः ॥ अ
 स्त्रियत्वेषः ॥ स्वयमेव कृपयात्प्रस्त्रियनियुक्तं कुवित्यर्थः ॥ एवं कार्यिकविनियोगो निरूपितः ॥ अंतः
 प्राकद्येन मानसो व्युक्तद्वित्रिद्याप्रपत्तिज्ञापिता ॥ एवं राधामाधवरहः केति प्रतिपादकं मंगलं निरूपितं
 किंच ॥ यथान्त्यारं भेनां दीप्तित्वागीतेन पश्चात्पुष्पां जलिदीप्तितेतथेदमपीतिज्ञेयं ॥ अतः परं यदेव

तोप्रवृत्तोतदाजन्याजपिव्रजयुवतयोव्याजांतेरणपूर्वचितगृद्दसेकेननुकुंजेष्वागताः पुनरासक्ति
भ्रेणतत्केलिमनुभूयतत्प्राप्तिमाद्वास्यमानागानंचकुस्तदापूर्वेस्य ॥ द्वितीयरसानुभवेतुकत्वेनतत्स
काद्वाल्केनुकादिवांतीरतोभूत्वाकुंजांतेरेषुताभिः सहापिकेलिः कृतेति पूर्वतित्वृत्यद्वानेतद्वर्णयति ॥
५ ॥ श्रितकमलेत्यादिनाः गृजेरारागणमीथतोहेदवक्रिडास्त्वपहेदुःखवहृतः त्वंजयजय-सर्वाल्कषणैवंवि
हेतिभावः ॥ कोद्वात्मं ॥ हश्रितकमलाकुचमंडल ० श्रितंकमलाकुचमंडलं येनस्याश्रीवक्षः स्थलं सदा
श्रयति ॥ तथात्वमपि श्रीकुचमंडलं श्रयमीतिपरस्परं रसैकपरवत्तात्मंसूचितं ॥ कमलापदेनतायहार
कत्वादिघम्भाजपितस्याज्ञापिताः ॥ यद्यथेवं स्तिग्रह्यदंपतिभावोवर्ततेतथायस्माखपिस्तिग्रहाण्डिंविद्धि
हित्याद्येनेहृतकुंडलेतिसंबोधनं ॥ दृतकुंडलेयोगसांख्यरस्त्वपेन्योगः संयोगः सांख्यं रसद्वारा
कुंडलानभिति ॥ तत्रपरकीयायामेवरसद्वितितासामेवयोगेरसोनान्यत्रेत्यस्माखेवरतिः कर्तव्येतिभावः ॥
ननुपरकीयायांरसोवर्ततेपरं तुल्योकापवीतिभियाज्ञक्रियते ॥ तत्राहुः ॥ हेकलितललितवनमालावन
मालाकीतिप्रितिपादिकाविहेयकद्वाक्तिरस्त्वेनरसगोपेनकीतिमैवकरोतीत्यर्थः ॥ अपराजाहुः ॥ दिनमणि
मंडलेति ॥ दिनस्यमणिः दिनवामणिरिवयोभासमानस्तस्यमंडलं तस्यापि मंडनरस्त्वं त्वत्तेजसेवतस्या
पिमणित्वं भवतीति भावः ॥ एतेनयथातस्यादयेसर्वेषां दिनत्वं प्रकारास्त्वत्वं भवति नोचेद्वात्रिरेवा

तथा स्माकं त्वदुद्याव दिन मन्यथा रात्रि रेति सूचितं । यद्वादिन मणि भंडल रूपा दिन मणे मंडु लंय स्थां वाता
॥१॥ दूरी अस्मन्नेत्रता रात स्थां मंडन रूप लोक नेत्रे षुज्यो तिरंतः स्थित मूर्यस्यैव धर्मः तेनैव रूप ग्रहणं कुर्वति ।
अस्मन्नेत्रे षुभवां नेव तद्वूपत्वेन स्थित इति त्वं संबंधिरूपस्यैव ग्रहणं तानि कुर्वति नान्य दिति । उत एव अ
खंडन भवं प्रपञ्चं खंडयति त्वां विना किम पिन पद्याम इत्यर्थः । न त्वेता वदेव कर्त्तव्यं किमतो धिकं तत्राहुः ॥२॥ मु
निजन मानस हैसति ॥ तेषां मंतरे व प्राक द्यादं ते रेवानुभव उचितोः न धिकारि त्वात्तावतैव पूर्णत्वं प्रपि ॥ अ
स्माकं तु बहुः संजाप्ति रूपित इति नांतः प्राक देन पूर्णत्वं प्रिति स एव कर्त्तव्य इति भावः ॥ यद्वा मुनिजन अ
त्रत्याः परिष्ठां स्तंषां मानसे हं सरूपे तितेषाम प्रिस्तमावदो न तदंतः स्थितो भूत्वा बहिरपि स्वरूपानंदमनु
भावय सितदावयं त्वं धिकारिण्य इति बहुः संगेन देव रूप क्रीडारूपो भूत्वा सर्वदुखं परिकृत्य जय यजस
वेत्कर्षण क्रीडापरावर वर्तमाने तिभावः । न ब्रह्मां संस्ति भव खंडन त्वं न धटत इत्यत्रान्या आहुः ॥३॥ का
लिय स्त्रियां द्रिया ध्यास रूप स्तमामा विषधरः कालसर्पस्तस्य गंजन दूरी करण समर्थः पुनः
कीदृशः जनरंजन ताद्वामध्यास रूपं ते दूरी कृत्य जनान निजान रंजय सि । अनुरोगण बाध्याभ्यं ल
रं स्वरूपे करचितं करोषीति । त्वं त्वं परस्ये वाध्यासो न त्वं न्यस्यैति सूचितं । यद्वा कालीयः कालिंदि
दोषरूपत्वेन क्रीडाप्रतिबंध कर्त्ता तं दूरी कृत्य तत्र क्रीडाकरण न जनान समान नुरंजयसीति कु

॥४॥

तो स्माकं दोष संभावने तिज्ञापनाय तथा संबोधनं । किंच । यदुकुलन लिन दिनेऽशः यदुकुलन लिन स्य दिनेऽशः
पतत्रं प्राकद्य करणे न तत्प्रकाशाक । तथा पियथा दिनेऽशान लिन योर्दूरदिव संबंधः । तथा यदुकुले भवतः
संबंधः । अस्मासु सास्तासंबंध इति स एव कत्तव्य इति ज्ञापितं । अत एव जय जयेति देव ॥ हेर इति संबोधनं ।
अथवा कालिय विषय धरः प्रेमरूपः सर्पस्ते न कृत्वा अस्मानां जय सिमारय सीत्यर्थः । इदं विषं तद्रूपां जने
नैव नश्यतीति हेऽजनरं जने ति संबोधनं । अग्रेय दुकुलन लिन दिनेऽशोत्सु स्यायथा दिनेऽशोदयेकमलमुद्भु
द्धु भवति तथा तद्रूपां जने न मोहे निवृत्ते । समन्वेत्रकमलानामुद्भोधकस्त्वमेवेति भावः । अग्रेजय जयेति स्य
ष्टयेवा इतरा अग्रहः ॥ २ ॥ अमर्ते ति ॥ हेर दुःखहर्तः देव सर्वदा अस्माकं क्रोडारूप । तादृशा एव सर्वदा जये
ति प्रार्थयति ॥ एतेन सणमयि त्वदवलाकनाभावे संवृशून्यं भासत इति सूचितं रातयोत्कंविज्ञापणद्वयमा
हुः । हे अमलकमलदललोचन । तादृशूपतापहारकदृश्या अस्माकं सर्वं कृतमतस्तत्कृतस्तापस्तयेव इति
भ्यतीति भावः ॥ अमलपदननिर्मलत्वं कमलपदेनारक्तताज्ञापिता । तेन लोचनयो निरुपष्ट्यनुरागतव्या
पनात्वत्परवद्वास्त्वदौकजीवना एव वयमि तिज्ञापितं ॥ अत एव भवते भावनः भवः संसारस्य मोक्षेनेति
गृहादि संवृत्यक्तमेव । तदारभ्य भवते वत्या जित मिति भावः । किंच । पूर्वस्थितमस्मदीयं संवृत्या कृतं ॥
अतः परमस्मन्निधानस्त्रपस्त्वमेव जात इति तादृशा स्यतव त्रिभुवन भवनां तां निधानत्वं नोचितं किंतु अ-

११७॥

स्मृत्वा च न गोचरत्वे मेव युक्तं मिति भावः ॥ अन्या आहु ॥ ४ ॥ मधुर्देवतः कालदोषरूपः मुरो
 जलदोषरूपः न रको भूमिदोषरूपः तेषां विनाशानः तान्तानदोषान दूरी कृत्य सर्वे वांती लयायोग्यता
 संपांते द्वितीये भावः पुनः कीदृशं गरुडासनं गरुडं छंदो मयस्तदा सत्वेन लोके सार्गप्रवर्तकं ॥ अथवा गरुडो
 द्वात्माकाशाचारीते न अन्यत्राकाशावत् अन्यवत् अन्तरे वर्तते ॥ न त्वं स्मास्विवेति सूचितं ॥ न नुभव
 तीषु को विद्वापस्तवाहुः ॥ सुरकुलदेवजोवकुलेते ॥ सहवायाके लिः विहारस्तस्य निदानं कारण
 भूतः नितरां दीनं यस्य ति वा ॥ एवं सति सर्वां दूरी कृत्योतः स्थितो भूत्वातशातशाभावानुसाद्य के
 लिंददा सीति भावः ॥ एतादृशस्य नवासमदुपेक्षानो चित्तेति जयजयदेव हेरत्युक्तं ॥ अपरा आहुः ॥ ५ ॥
 जनकेति ॥ दूरं तव नो चित्तं यदस्मात्विहाया अन्यत्र स्थितिः क्रियते ॥ निरुप्य धिप्रैमैकनिधित्वातदाहुः ॥ ज
 नक सुतेति ॥ उनादौ जनकाववैराग्ययुक्तः पूर्णज्ञानोनोरसः तस्य सुतापि तादृशीनोचेन्मृगार्थं खप्राणा
 दपि प्रियतमं श्रीरामचंद्ररूपं त्वां तराय करणे नापिकां तारेकं शंभ्रामयेत् ॥ तादृशपि साकृता भूषणरूपा
 यन् तत्र हेतुः जितदूषणेति ॥ निर्देवि स्त्रैकरूपः तादृशस्वभावदेवतदृशीभूयतश्च कृतवानसीति
 भावः ॥ एतेव येतु गोचारणार्थं मपि भूमणस्वदं प्राप्नुइति भावः कटाक्षितः ॥ अप्रेपितदर्थं वहवावके ॥ ११८ ॥
 श्राः द्वात्मास्तदाहुः ॥ समेरति ॥ तादृशाराक्षसंसर्गस्मिन्मरणे पिकशं तस्याः प्राणाः स्थिताः किं पुनः सम

रकरण। धर्मसहितस्यतस्यकरणदृश्यर्थः। एवं स्वस्य परमस्मै हैकको मरुदूदयत्वं निरूप्य प्रार्थयेति। जयजयेति। काश्चिदाहुः॥६॥ अस्मिन्बैति। उहोत्वरसैकपरवत्तातां किंवर्णयामः। यतोभितवो योजलघरः ग्रीष्मतापनिवृत्यर्थमुत्रतोरसपूर्णायोग्मेघस्तद्वसुंदर। एतेन रसदानाभिसुखउद्गुद्धरसात्मकरूपेनिहपितः॥ एताहृत्रोपिष्ठविमिंदरधारणं अतिनिष्ठुरकर्मकृतवानसीति धृतमंदेरतिसंबोधनं। तत्रेहेतुः। श्रीमुखचंद्रचकोर-श्रीरूपस्मीस्तस्यामुखचंद्रयन्यकोरतसानार्थमित्यर्थः। तदर्थमिंदरधारणपृष्ठेत्यस्माकमपिहृदेयेपर्वतधारणं वक्षसाकरकमलेनवाकर्तव्यमितिभावः। अतस्तेव प्रार्थते। जयजयेति। काश्चिदैन्येन प्रार्थयेति। तवेति। अन्यत्सर्वतिष्ठतु-किंतु वयं तवचरणेऽप्रणताः प्रकृष्टत्वेन न ताः केवलं निरूपयज्ञभावेन परमदैन्येन त्यर्थः॥ एवं ज्ञात्वा इस्मानभावयः पञ्चेत्यर्थः॥ (एवं ज्ञात्वा इस्मानभावयः) प्रपञ्चानां रक्षणमेव कर्तव्यमितिप्रार्थयतिकुविति। पूर्वमानादिनावयमत आतदाभवानेव प्रणतः॥ अद्युनातस्य रितापजनितदैन्येन वयं प्रणताः निजात्मिक्यार्थभवतैव प्रणतो कृतासु अताएव प्रणतासु कुशालं रतिदानरूपकुवितिभावोव्यंजितः। उत्तराएव जयजयेत्येसं बोधनं। कुशालपदेन एवं करणएव कुशालं नोचेदकुशालमेवेति सूचितं। एवं तासां गीतं श्रवाताभिः सहरुकामः तासां समाजपूर्वस्याः विप्रलंभरसानुभवं करिष्यमाणः पूर्वकां रहः केलित्यत्काप्रकरोन्नातः

तिकविरूपसंहरन् किंचित्खाभिलाषं प्रार्थयति ॥८॥ श्रीजयेद्वकेवरित ॥ ताभिर्यद्वीतं तदनन्दोदतं ज
 येदेवेन तत्रापि श्रीयुक्तं श्रीरब्रतद्वाषात्मिकाज्ञेय ॥ ताहृदेवयद्वीतं तद्वीजयेद्वकेवे मुदं कुरुते ॥ मस्त
 द्वीतार्थानुभवेकरणेनानंदकरोतीति भावः ॥ श्रोऽणां वातथा ॥ वहि रूत्वं कृपयेति प्रार्थति ॥ मंगलमिति ॥ ततुम् ॥९॥
 द्वीतिदूरोक्त्तु बहिः क्रीउं कुर्वन्सर्वेत्कर्षणिजेत्युक्तं जयजयत्यग्र ॥ यतरूत्वं मुज्जलगीतोमि ॥ एतैव म
 करणेऽज्जलगीतत्वं नस्या स्यतीति भावः ॥ एवं तद्वीतानुभावं स्वस्मिन्निरूप्यतासांगानानं तरं मगवति
 मिलितेतत्सङ्चये ॥ परमसंतोषणस्याभिलिपितं निवेदयं तीति निरूपयति पद्मेति ॥ मधुसूदनस्येति
 देत्यसूदकत्वक यनेन रतिसमर्त्तोर्यसूचितं ॥ जथवासधुनामदेन कृत्वा सूदयतीति मत्तगजेद्रः रत्यां
 विमदेगजइतुत्तयाविहोरेतद्वपस्युरः वायुष्माकं प्रियं यथाकामितं पूरयतु ॥ गाढाश्लेषादिनेत्यर्थः ॥
 कोदृशामुरः पद्मायाः पद्मायेस्याः साताहृत्याराधायाः पद्मोऽप्तरतटीतस्यांतत्कात्रमीरं कुमरचना
 प्रियणवकृतासापीरंभेद्योरसिलग्नागाढपरिरंभेचनायाम्लष्टत्वात्केवलं कात्रमीरपदमवोक्ते ॥
 तेन मुद्रितं अन्याकापि माल्षिष्य त्वितिस्वकीय मुद्रयेवापरद्वुभित्यर्थः ॥ जथवा ॥ वक्षसिलहमीः तिष्ठ
 ति साततेदूरोकृत्यपदस्थापितेतितत्वकीयं कृत्वा स्यमुद्रांदत्वास्यापितमिति भावः ॥ पुनः कोदृशं व्य ॥११॥
 क्तानुरागमिव जंतनिगृहो योनुरागः प्रियाविषयिकः स्वकीयः स्वविषयिकस्तदीयो वासावबहिः प्रक
 टीमृतस्तादृशमिव ॥ अन्यदीपलक्षणमाहुः ॥ रवेलदिति ॥ रवेलवयोनं गस्तज्जनितोयः रवेदस्तनस्वेदां बु

पूरोग्यस्मिन्नतादृशं। अतएव मुद्रितमुक्तं मुद्राकरेण उद्दिताजपेष्ठेनेति। एवेतत्रानुरक्तेष्ठिरानी
भवदभिलषितं पूरयितु मागत इति भवतीषु रागधिन्यमवगम्यत इति समस्तं प्रियं पूरयिष्यतीति
भावः। किंच॥ मधुसूदनपदेन अन्योपिभ्रावः स्फुर्यते॥ तथाहि॥ राघारतिरंगभरविरचित विविधनरवस
तादिचिह्नविकचित किंशुकादिकुसुमनिकरशोभमानोवसंत इव समूहसितनवरुचितरनुविकासः
श्रीकृष्णः प्राकृतवसंतं स्वत्रोभयातिरस्कोरातीति मधुवसंतलोकिकतस्तद्यतीति मधुसूदनः अलो
किकवसंतरूपः तस्य उरः वः प्रियं पूरयत्वेतत्कथेन प्रभुरघुनाकेलिं कर्तुमलोकिकवसंतत्तुमेव प्रक
शीकृत्यकुजेषु प्रविष्ट इतितदुमश्चिवनेप्रकटिताइति ज्ञायते अतएव व्यक्तानुसारेण रमणमिति तथोक्तं।
वसंतेलोकेपितथेव केलिर्भवति॥ तथाच स्वेदां बुपूरोमकरं दस्यानीयः। न रवांकाः किंशुकरूपाः काञ्चनीर
शोभापरागरच्चेनेवेति स्वरूपात्मकोवसंतो निरूपितः। अतो ग्रेपितस्येवर्णनं। किंच। एवं राघापरवशस्या
व्यत्रानयेन स्वास्मिनीषु वेदमध्यमपि सखी भिज्ञायते। उद्धुसन्तववसंतरूपत्वकथेन कुसुमदारसमरमरुआ
तस्यापि पृष्ठीकामत्वं यूथके छिकरेण द्योतितं। किंच। यथा अलोकिकवसंतरूपत्वं तथा अलोकिककामरूपत्वं
नापि विरत्यभावद्वितीयविहारार्थं कुंजप्रवेशोभगवत इत्यपि ज्ञापितं। एवं सर्वत्रियमुनाकूलकानेवेन व
संतोऽस्य वाचिभावं कृत्वानि खिलद्रुजयुवतिमंडलीपरिवृतं श्रीकृष्णं निरूप्य राघायाः प्रियविरहजनितवि

विद्यमावाविभाविरचितवस्थानिरूपयति । वसंतइति । पूर्वराधामाधवयोर्जियंतिसंयोगरसानुभवपु
णरसेनोभयोर्लयवस्थेवस्थितातदापुनद्वितीयदलरसानुभवंविनारसः पृष्ठेनभवतीतितद्रसगरिष्ये
वराधायामानोजातः तत्रापिगाढः तदातद्वाववलितावप्रियः कुजांतेरनिविष्टः तदापुनरन्वसहचर्यः प्रि
यसुद्वोध्यतद्वाववलितमेवसभस्तप्रियानिकरंसमीपमानोयतद्रसंपरवद्वांचक्रुरताएवप्रियपुरणमुरसाद्व
निरूपितं । नतुतत्कर्त्तकंतश्यमयेतादृशानुसंधानामावातजागमनानंतरमेवतद्वयेगेनतद्रसोद्वोध्यइति
यूथेकलिवर्णनमग्राद्यंतुप्रियव्यवस्था । राधातुपूर्वोनुभृतरहः केलिरपिस्तणांतेरस्वप्राणप्रियानवलोक
नजनिततद्विप्रयोगासहिष्युस्तद्वेषणपरावेनेभमंतीतत्रापिसंताविभाविलाक्यकात्पराजातात
दार्तिद्वातत्तापासहिष्युः प्रियसहचरितामास्वासंयतीवस्थमाणमुक्तवतीतिलभिरूपयति । वसंत
इति ॥ एतादृशीराधासरसंयथातथासहचरीदंवस्थमाणमूर्चे उक्तोसरसत्वोत्त्याएतावत्यर्थंविर
हतापेनशुष्कतेवस्थिता । सखीवन्वनश्ववणानंतरं प्राणानांसरसत्वंभविष्यतीतिव्यज्यते । एतेनमूर्खी
तवस्थानिरूपिता । अन्यामप्यवस्थांसूचयति विशेषणेन । वसंते विरहिजनहृदयदलनैकनिपुणकु
सुमशारशारनिकरविविधकुसुमाविभावेसमयवासंतीमाधवीरतातस्याः कुसुमंतद्रश्युकुमारर
वयवेरुपलक्षितं । एतेनवासंतीकुसुमवत्सणमोत्रेणावयवानांम्लानतजातेतिसूचितं । स्वकालेद्व

वल्वेनपरमशोभायथास्याः भवतितथाताहगवस्थायामपि परमशोभातदवयवानांस्थितेत्यपिज्ञापि
तं ॥ वासंतीपदेन ताहृयपिबहुयथास्यास्थाकांतोरम्भमंतो ॥ एतेनप्रियामान्नानुसंधानेनम्भमणमुक्तं ॥ नो
चेताहृश्यसोकुमोरविषममार्गेयिवेनम्भमणासंभवात् ॥ म्भमणेतुमाह ॥ विहतेति ॥ विहितं कृष्णस्यानु
सरण्यया ॥ तं लक्षीकृत्यवासरण्ययाताहशी ॥ ऊर्धवा ॥ कृष्णायमुनातस्याऽनुसरणं व्यमेवप्रियसं
गकारविष्यतीतिदेवेषणांश्चित्तीरतथाकृतमितिभावः ॥ एतावत्प्रथल्लानंतरमपि प्रियाप्यावलंतीउप्रे
ग्रेचलंतीप्रतिक्षणं वहुमानाबाधायस्यारत्ताहशीदद्वाजमंदंकं दर्पज्वरजनितचिंताकुलतयाकृत्वाऽ
तः परंदशस्येवावस्थाभविष्यतीतिचिंताकुलत्वेनमुच्चातिसंबंधः ॥ यतः सहचरीक्षणमपितत्संगाभावा
सहिष्णुः ॥ किंच ॥ सरसंरसरूपः कृष्णः तत्सहितमूर्च्यथागानद्वारातस्मिन्नंतः प्रविष्टेजीवेनसंपतिभवै
दिति ॥ तत्रप्रथमं वसंतरोगेणगीतं निरूपयति ॥ विहरतीति ॥ द्वेसखिहरः सर्वदुर्खवहर्त्ताइहवंदावेनेकंजेवास
मीयविहरति ॥ किदृशसरसवसंतोयस्मिन् ॥ सर्वत्रवसंतथमौः प्रकटाजाताइत्यर्थः ॥ ऊर्धवासरसोयोवसं
तस्मिन्नेतद्वतुप्रादुर्भावसमयइत्यर्थः ॥ विहरतीतिसंबंधः ॥ एतेननिकटएवविहरतिरेवदमाकुरु ॥ ऊर्धु
नैवमिलिष्यतीतिभावः ॥ किंच ॥ युवतिजेनेनसमंदृत्यतिच ॥ अंतगृहोरसोमृत्येऽभिनयादिनाप्रकटोभवते
तितथा ॥ तत्राद्याकुंबनविभावरूपाभिः सहरसरतत्रैवप्रतिष्ठितद्वति ॥ ऊर्धवायुवतिजेनसममित्युक्तेः त

मंडले नृत्यति मयूरानुकरणं करोति सथधो बुद्धरस एव नृत्यति तथा यमपीति भावः किंच । एवं स्वत्यागेना
 न्यत्र विहारादिश्च वर्णेत त्रायुद्दीपन विभावेषु प्रकटेषु अस्या अन्यथा वर्त्येव भ्रवेदि तिनृत्यन्मयुरानुकरण
 कथनेन साउपास्येत । सथधा मयूरो मंडले स्थितो दूरोद्वनृत्यति । नत्वा श्वेषादिकं करोति तथा त्वं । विनादू
 रोद्वाय मपीति त्वय्येव तस्य रति रित्या श्वास लेन तथेति भावः । तास्मिः सहके लिक्ष्य नंतु रस पोषाद्य मैव रसा
 भास भावाभासे रसः पोष्यत इति । अत एव तद्वस्थाज्ञापकं वसंत विशेषणं दत्तं । विरहिजनस्य दुरंत इति ताता
 द्वारास्य दुरवेन ज्ञातो येन तितस्य धर्म उक्तः । पुनः कीदृशो वसंते वेनेवा । ललित लवेगेति । लवं गता दिव्य
 लता भवति तिनात्र त्यास वौसाम ग्रीदिव्या क्रीडापयोगिनी अलौकिकी स्त्रीरूपारसात्मक भावरूपाचेति ज्ञा
 पितं अताव प्रथम मध्येवोक्ता । तत्रापि ललिता मनो हरा सर्वदो द्वुसभव किसलय माधुर्यमयुरा । तत्रापि
 लवं गदेव कुसुम भित्युक्त्या लवं गपदेन कुसुममेवोच्यत इति तत्व निराकरण पूर्वक लता पदकथनेन स्त्रीत्व
 मेवात्र विवक्षितं ॥ लताया अपि ललित तत्व कथनेन वयः संधिप्रावरूपत्वमेवतेन च तादृश्यः क्रमानुसा
 रेण द्रुस्त्वं च योग्यता समये प्रोढत्वा दुच्चत्वमपि संभवति तदकथनात्थात्वमेवेति भा
 वः । एवं सति तत्र त्याः सर्वलिता सत्तादृश्य एवेति तादृकरूपनायिका जनकर कृत कुसुमावचयलीला सौक
 र्यसूचितं । तादृश्याः परित्रीकरनेन कोमलः स नमकरं दशराईः मलयस मीरो यत्र । एतेन तादृश्याः परित्री

लेनसमीरोपितद्वावात्मकाएव लोलायां वहति । न तु केवलं तादृशस्यायोग्यत्वात् । पुष्टिं गवाचकशद्वस्तु उ
द्वैपकत्वेनोक्तः यथास्त्रियः पुरुषाङ्गचित्रादिषु बंधादितास्त्रिदृश्याउद्दीपकाः तथालतापरिशीलेन स
मीरः समीरसंगेन लतायाः कंपोभवति यथातथालतासंगेन समीरस्य रसमराद्रिलेन कोमूलं मंदगमित्वं सा ल
कम्भावजनितं तदधीनत्वं मित्यर्थः । किंच । लतापेन पुष्ट्यधर्मीभावः सूच्यते । तेन तादृशमर्माभाववत्यामु
ग्यायां यथानायकां कोमलरसरोत्यैव विलसति । न तु ग्रोदलेन रसाभासंहेतु त्वात्थासमीरोपीतिकोम
लपेन व्यजितं । मलयपेन दस्तिणनायकत्वं सूचितं । किंच । एवं शीतलमंदसुगधधर्माजपिनिरूपिताः पु
नः कीदृशा । मधुकेरति । मधुकरनिकेरणकरं विताः कोकिलसेषां कूजितानियस्मिन्नतादृशां कुजकु
टिरं यस्मिन् । यथारतिसमयेगाटपोरं प्रेनायिकानां कूजितानिभवति । तथा मधुकरसंगेन तत्कूजिता
नि । ऊथवा । पूर्वेक्षिप्रकोरणसेविं भावात्मकत्वेन मधुकरत्वे पिमधुकर्थाएवज्ञेयाः । कोकिले पितथात्वमे
वज्ञेयं । यथाप्रिययोः प्रथममिलेन तत्स्वयोवहिर्गोयं तितथैतपिलवं भलतासमीरयोमिलेन गायं ती
तिभावः । एवं निरूपेण न तवापि मिलेन एवमेव भविष्यतीतिरवेदं माकुवितिभावाव्यजितः । पुनः कीदृशा
उन्मदेति । उन्मदोयोमदनस्तस्ययोमनोरथः । ऊथवा उन्मदोमदनेयस्मिन्नेतादृशोयोमनोरथः संकल्प्य
सूपः मन एव रथोवा विरहिजन्नजयार्थमुद्यतस्य तस्य मन एव रथोयथाप्रतिपक्षजयार्थप्रयाणां तस्य

यात्रारथोपरिभवति । तथा स्थापिमनो जहान्ते देवरथो यस्मिन्नीह विधोयः पथिकस्तद्धृजनश्चतयोः ज
नितो विलापो यत्र । यथा मारणार्थी शत्रोः रथं हृष्टात त्रत्रत शहृस्य भ्रांताः संतः ते विलापं कुर्वते तथा हृस्य म
ष्यावमदन रथे आगते मारणमया द्विलापः क्रियते तिभ्रावः । ताहृशाव संतरचनां हृष्टा । कामो द्रेकेण मनो र
थानामा विभवित्य मिलनाभ्राव जनितात्या विकलहा स्वस्थाभ्यां विलापावभवतौ ति विरहभ्रावस्य
महज धर्मस्तथा त्वे नो त्येष्वित इति भ्रावः । ननु दृश्निमात्रेण मारणाभ्रावात्कथं विलापस्त्राह । अलिकुले
ति । पूर्वमलिकुले न संकुलः स युक्तः कुसुमसमुहः पश्चात्प्रियरकुलाः त्यजिताबकुलस्त्रपाः कलापाय स्मि
न्मकरदपानार्थकुसुमेषु मृगस्ति इति तत्पानानंतरं पुनरत्यत्का न्यत्रगछंतीति मदनः कुसुमस्त्रपं धनुज
लिकुलमोव्यास ड्जीकृत्य बकुलस्त्रपबोधे विरहिणं मारयतीति लद्वपन्नीर एवरक्तीकृत इति भ्रावः । अ
नेन च मरायथारसपानानंतरं त्यत्का । न्यत्रगछंति तथा प्रियोपित्यामेषु नोपेष्यतीति सर्वीतामाश्वासु य
तीत्यपि मूचिते । ननु कथमेष्यति ताप्तिः सह विहरतीति चेत्त्राह । × मृगमदेति । मृगमद सोरभस्य रभसा
वेगस्तस्य वद्रावदात दधीनत्यवक्त्री । न वदलानां मालायेषां ताहृशारत मालायत्र सोरभदो देनते षांन
वदलान्युक्तं संति तथेत्यर्थः । एतेन समस्त पुष्या विभवैक स्वभावेषिव संते कस्तूरी दो देनत माल
दलानामुक्तासंस्तथाताह विहारेषित मालस्त्रपश्चात्य अमितः चरणो द्वितीत्वदं गम्भं बंधिमृगमदसो

1148।

रभाग्राणस्मरणेनप्रत्यंगोद्भूसइतिस्त्रियितं। एवंसति अन्यत्र विहोरपिचित्तंत्वं विष्वति स्त्रीति भावः। पुनः
कीदृशो युवजनेति। युवजनानां हृदयविदारणार्थं तत्कर्त्तरीवा प्रमाणसिजनरवास्तेषां याहृचिरस्तद्वलिंशुकजा
रुंयस्मिन् तादृशो एतेन वसंतशोशां दृश्यथातवहृदयं भवति तथा श्रीकृष्णस्यापि भवतो तित्वां श्री द्वामेव पि
लिष्वतीत्युक्तं। तत्रापि युवपेदनपूर्णकामत्वं यो यतेऽनेकतस्योगणरमणजनितश्रेष्ठणापि विरत्यभावे
ज्ञाय्यते। किंच। अन्योपिहेतु रस्तवभिलनः स्त्रीतिउच्यते। मदनमहीपतीति। मदनस्त्रो महीपति स्त्रस्य यः कन
कदुः सर्वेषां खाजायां स्थापिकायष्टि: लदकरणेद्वामवतीतिदुःकुमुक्कं। अथवा दुः कोदुः सद्दुविर्यसः
तादृशायत्के सरकुसुमंतस्य विकासो यत्र। एतेन वसंते मदनमूपतः जेत्रयात्रायां सत्यां धनुः सज्जीक
रणेदुःधारणेवाप्रियत्वदधीनो भविष्यतीतिव्यजितं। अथवा मदनमहीपतेः कनकदुःस्त्रपाचापस्त्रवा
रुचियस्यास्तादृशो त्वमेवतस्याः केसरकुसुमवहृकासोयस्मिन् वसंते यथा केसरकुसुमविकासेन मदनः
सर्वान् जयति तथा श्रीकृष्णः त्वहृकासेनैव तं जेतुं शक्रो तीतिनान्यथेति भावः। किंच। त्वमपि वसंतस्त्रै
वेति केसरविकासोपि त्वद्वूपरावेति तद्वलोकनजनितत्वस्मरणेन सर्वविमृहत्यत्वामेव प्रिष्वतो
तिष्माः। पुनः कीदृशो। प्रिष्वतेति। प्रिष्वताः शिलो मुखायस्मिन् तादृशं यत्पाठ्य पुष्पाणां पटलं तेन
कृत्यः स्मरत् णस्य विलासोयस्मिन्। एवं युद्धार्थं मुद्यनस्य मदनस्य सज्जो कृतधनुर्दुःक्तूणा दिसा

मग्रीनिरूपिताकिंच। विग्नितेति। एवं च बलं सज्जीकृत्य मदेन्युद्धो द्यो तेस ति सर्वे विरहिणो विश्वायादि ॥१५॥ करणे विग्नितलं जित जाताः। यथा वलोद्धेन विपक्षेण पराजिता इति स्ततो श्रांता विग्नितलं ज्ञाभूत्वा वि
लुपं तितथा। भूतस्य जगतो वलोकने न तरुणो यः करुणवृक्षो मदनपक्षीयः तेन कृतो हासो यस्मिन्यथा पूर्वे संवेस गर्वं पुनरस्ताहृतापराजितं तद्वस्थापन्नं हृष्टो जातारः सेनिका हसं तितथा यम पीति भावः। एवं लज्जा।
त्योगनविलपे न त्वा मपि हृसिष्यं तीति द्यैर्येस्थात व्यमिति व्यंजितं। किंच। त्वां विनाप्रियस्यायेता हृष्ये
वावस्थावर्तत इति द्योतनार्थवदलि। पुनः कीद्वयो। विरहीति। विरहिणां निकृतं नार्थकुंतमुखाकृतियत्के
तकं तेन दंतुरिता आशायस्मिन् सर्वत्र दिहृके नकानिविकसिता निकैमनयया आयुधविश्वाः कुताः
स्थापिता भवति। तथा भूतानितानि हृष्टाभयेन विरहित्य कृतनं स्वतरावभवतीति तथोक्तमिति भावः
एतेन प्रियस्यायितथा। भवतीति ज्ञायितं। ननु मद्विरोहणप्रियस्य तथा भाव इति कथं ज्ञायत इति वसंत एव
तथा भावमुत्सादयतीत्याह। माध्यविकेति। पुनः कीद्वयो। माध्यविकावासंतीलतातस्याः परिमलस्तेन
ललितेमनाहेर। एतेन तद्वयनेत्वदंगस्मरणेतत्परिमलाद्वयेन त्वदंगसंबंधितस्मरणेच त्वन्संगमाभिला ॥१५॥
षावेत्य यत इति सूचितं। पुनः कीद्वयो। नवमालिकया कृत्वा अतिसुंगधो। नवमालिकानिवारीति।
लोकप्रसिद्धिः। एतेन तद्वलोकने भिनवस्मितसहशाश्रो भास्मरणेन त्वद्वासनैव सर्वदा तिष्ठती तिस

चितं। पुनः¹¹ कीदृशा मुनिमनसामपि मोहनं करोति। यद्यपि ते निर्विषयारस्तथा पिते षां मनः सविषयं भवति। मगवद्वावरूपविकारसुक्तमित्यर्थः। माधविकाना यिकानवमालिकाच्यतसंगमजनितवसंतशोभां द्वातथामनोरथाएवतेषामुत्पद्यतइतिभावः। पुनः कीदृशो। तरुणानां विदेशारथानामाकारणं वै ध्यो व धरूपे यथाबंधुः कस्य चिद्रुपद्रवोपस्थितोततस्तस्मादाकारयतितथा। अभिपिको किलादिकु जनमिष्ठणतमाहूयति। मदागमने विज्ञेषणादेशस्थितोयुष्माकं वायामविष्यतीति। एवं सतित्वदेशिलाष्टमुत्पाद्यसद्याएव विषयत्वं त्समीपमानेष्यतीतिभावः। किंच। प्रियोपित्वदन्यत्रयद्विहरवितत्रकरणमन्यदेवापरस्य तोषरत्वन्मिलनाएवेति कृष्णपराणिविजेयानि। माधवविकेति। माधविकारस्त्वाणि त्वदंगान्येवतत्परिमलसंगमनलकितेपरममनोहोतत्सोदर्येणान्यासामपि मनोहरतिलावः। पुनः कीदृशो। नवमालिकात्वत्करसंपादितानवमाला। पूर्वत्वपुरः स्थितासापुनः प्रियेणोवर्खोरसिधृतात्था। अतिसुगम्योः मुहु मुहु रत्तत्सोरमा द्वाणेन अनिर्बन्धनीयमावयुक्ते। अताएव मुनिमनसामपि मुनयोत्रपश्चिणालीलोपयोगिनस्तेषां मनसामपि मोहनं करोतीतितद्वावमुत्पाद्यतत्वरूपमेव पञ्चतिनान्यदितिभावः। पुनः कीदृशो। तरुणं प्रतिश्वानवीनत्वेनोद्वासमानं अकारणं निहेतुकं यथाभवतितथावधुरूपे अर्थात्तवेत्यर्थः। एवं निहतुकं ग्रीतिमत्वेन प्रियोनमिलिष्यतीतिनांकानकार्येति सूचितं। पुनरपि वृद्धावनस्वरूपनिरूपणेतदुत्कंठाद्वापनेन तामाश्वासयतीत्याह। स्फुरदिति। एतादृशो वृद्धावनपिनेप्रियोविरहतीतिव्वावः। कीदृशो। स्फुरंतीयाअतिमुक्तस्तमाधबीकृतातस्याः परिरमणतेनवभुक्तिः पुरुकितद्रवन् तोयस्मिन्। तदुभयधमेवत्वं तु कृलुखभावेन भवति यद्यपितथापितत्परिरमणेनव

११६॥

जातमितिरस्यानाथिकत्वेनतस्यचनाथकत्वेनोत्प्रेक्षितं तत्रापि साञ्जिमुक्तलताजत्यंतं कोर
 कदं शान्तो मुक्तापुष्यद्यर्थ्यमयुक्ते त्यर्थः । तादृश्याः परिरंजणेतथात्वं युक्तमेवेतिभावः । अथवा । तादृशी
 दृष्ट्वात्परिरंजणार्थमेवतथात्वं तस्येति प्रियरूपतवपरिरंजणोत्सुक्यमेवतिव्यंजितं एुनः कोहृशोपरि
 सरसमीपेपरितोगतं यमुनाजलं तेन पूर्वतपविवरमणीय इत्यर्थः । एतेन जलक्रीडासामग्र्यपि निरूपिता
 किंच्च । पुष्यवतीत्वधमेयुक्तलतापरिरंजणार्थमेसहित नूतसंबंधाद्वावनस्ययमुनाजलपावित्र्यक
 श्वनं युक्तमेवेतिभावपिव्यंजितः । अतः परंगोत्सुप्तसहरनुकविरुद्धवदति । श्रीजयदेवेति । श्रीजय
 देवभूषितं लद्वनुवर्णनरूपमिदं उद्यतिउद्यतिप्राप्नाति । तत्र हतुरूपविवाषणमाह । हरिचरणतिहार
 चरणस्मृतिरेव सारोयस्मिन् । यदुदीतगीतेन लङ्घरणस्मरणमेवमवतिनान्यदितिभावः । एुनः कोहृ
 शां सरसंवसंतसमयस्यवनस्यचर्णनं चत्र । एतेन संबंधिनीलीलाविष्टिति सूचितं । एुनः कोहृ
 शां अनुगतः मदनविकारो राधामाध्यवसंबंधीयत्र गतेनेत द्विवणेन लद्वावोभवतीतिङ्गापितां ए
 वंतासांगीतं श्रुत्वातन्मिलनात्रायाकिंचित्रिवास्थेन श्रीराधासर्वीं प्रत्यनुवदति । दरविदलितेतो ह
 सारिवसत्यं प्रियो मिलतितावद्यं मास्यतीमाह । अयगेधवाहः इहवेनेव संतेबाचेतोदहति । कोहृशः
 सः दरविदलिताद्युष्टिकमितायाद्विवृत्तेतस्याश्च चतुर्छलतयः परागस्तेन प्रकटिताः पटवा । म
 साः पिष्टितकाः प्रतिवाभनरूपास्ते । कानुनानि । वासयन् पूर्वकाननान्येयोद्धुसितदलास्त्रानिजमि ॥१६॥
 ज्ञातरूपाणितत्र एुनः प्रतिवासे । प्रतिवासितानिद्विधनसंयुक्तानिकुर्वन् रत्वसंधुस्त्रणकर्त्तमुत्त्वाभ
 स्माकरोतीतिभावः । एुनः कोहृशः केतकिगेधबंधुः साएव वावधुर्यस्यत्यनेन साएव केवलो विरहमिप्रज्वा

लेनविलंबनं करोति । पुनर्स्तनसहायमिति कै मुलिकन्यो येन स्फुचितं कथं भृत इव । प्रसरदिति । प्रसरं
 तः असम बाणः काम बाणः ये युधकाम माणिणि विदीण दृदया स्तेषां प्राणवत् प्राणाद्वयेत्यर्थः । ये कामेन मा-
 रिता स्तेषां प्राणस्त्रपण बायमिति महाहेन मदीवत द्रूपापि भवितु मिठतीति ज्ञावः । उथवा । प्रसरद बाण प्राणव-
 दिति चेतो विशेषणं । प्रसरत् असम बाणाय स्मिन् तोह रोयः प्राणस्तद्वत् दक्ष क्षमित्यर्थः । हृदि प्राणं तिष्ठति
 हृष्यत्वत तत्रेव कामोपि वसन बाणे स्तं विदीण बानिति ताद्वास्य गंधवाह संबंधद्वाहु चिता एवेति ल-
 शोकं । उथवा । रुद्रेण दग्धस्यानं गत्वा प्रात्यस्यासम बाणस्य प्राणवदित्य तोपि तथा त्वं सुचितं । उथवा । अ-
 न्यनायिकासंबधिं द्यं वहतीति गंधवाहः प्रिया एव ताद्वाप्राणयुक्तं प्रमचेतोह इतीति संबंधः । ये तो या-
 सां काम द्वांति । क्रियते । ते लकृतां मत्पी ऊनपद्मयति । मदीशीकेत कीपदेनान्यसंगः स्फुटा एवोक्ताः । अतः प-
 रमयमेव दहको नात्र किं त्वन्यपि मरणे हेत वो बहवः संतीति कथं भैतेषु वसंतवंसे षु जीवनं रक्षतुं शक्यमि-
 ति व्याजेनाह । उन्मीलदिति । अमीवासरोः पश्चिकैः कथं भपि नीयते तदपि कथं मिति प्रश्नः । तत्र प्रश्नमंदिन-
 गमना संभवप्रकारं निरूपयति विशेषणेन । कथं भृताः वासरा । उन्मीलन्यो मधुगोद्धः नूतस्येत्यर्थः । तत्र
 लुखाये मधुया । लुखुपदेन पानानं तरमपित हर्त्रो मेन त्यक्तु मदाक्ता इति स्फुचितौ । तेष्वा धृताः नूताकुराः
 मधुलोकेन मधुयाना मुहुर्मुहुः सरमसंनिः पतनं तत्र भवतीति तेषां कंपनेन तद्वलोकने जाति प्राणानाथी
 उभवतीति स्फुचितं । तत्रः पुनः क्रीडतो येको किला । तेषां काकली कलकलौ रुद्धीणः प्रकटीकृतः विरहिणा
 कर्णज्वरो येषु अंतः कर्णद्वारा बहिः प्रकटो जात इति ज्ञावः । अंतस्यि तो ज्वरः कोलाहलेनाधि कोषवती
 तिलोकस्मिद्दं । एवमेताद्वाज्वरे प्राणस्य त्यसंभवो निरूपितः । तत्संभवस्वरूपं कथं यति । ध्यानात् वधोन

॥१७॥ न सैषैकं प्राप्तः प्राणसमाप्तप्राप्तमः तेन कृत्वा समस्तदेहेण द्रियप्राणेषु रसो ह्यासाये षु तादौरौः स द्विरित्यर्थः।
यथा अत्यंतमूर्छायां रसदोनेन प्रबोधो भवति न च कति हि न नितस्य स्थितिर्भवेत आध्यानप्राप्तः प्राण
समाप्तगमरसेन दिनगमनमिति भावः। यद्वा। अत्यंतमूर्छायां प्राणस्तेषां न स्थिता एव परं प्राणसमाप्तग
मेतत्प्राणे रेव पुनरवधानेन दिनगमने। नोचेत्तदभाव एवेत्युक्तं भवति। एवं पश्चिकानां प्राणस्थितिप्रका
रं निरूप्य स्वस्य तदभावं भावयति। अद्वीति। एतेतु कामसैनिकाः स्वपरियं शिवधाय मेव विचारयन्ति।
अयं श्रीरावं उद्गौलानिलः मरुयाचलसंबंधी परमश्रीतलोबायुरुक्तः सपुनः प्रालेयपूर्वेन छयाद्विशाचलं
हिमाचलं मनुलक्ष्मीकृत्यसरति। तत्र हेतुः। अद्रेस्त्रं गेव संतोयेषु जंगास्तेषां कबलं ग्रासस्तज्जनितकृशा
दिव। अथवा। एतेमांग्रसंतीति प्रतिपश्चिणां पश्चिकानां दाहः कर्त्तुनशक्यतद्वित्यश्चात्तपजनितकृशाद्वा
द्रेवेत्येवार्थको बा। आदौ श्रीसंउद्गौलानिलाएव परमश्रीतलत्वादाहकः तत्रापि पुनः हिमाचलसंबंधेत
तस्मादेव भस्मकरोति। यदिमलयाचल एवति छेत्तदा पिष्ठु जंगभस्मेन न्यूनवलोभवेत्ततो निर्गमेन
तत्रापि हिमाचलसंबंधे क्षणमात्रेण तथा कर्त्तैति भावः। किंच। सोपि प्रतिदिन कृशा सहिष्णुत्वेन हिमा
चले पर्तुमेवायातो तिस्वयं मित्र्यमाणो न्यानपि मारयती तिभावो पिष्ठ्यजितः। किंच। षु जंगास्तज्जन
द्वितकरिणस्तत्र तिपक्षत्वादिति तत्कृतकबलकृशानिवारणा सामर्थ्येऽस्माद्वानेव ज्ञालयति। अ
न्यत्र। किंचिदनिर्वचनीयत्वेन स्त्रिगदा निरमालानां मोहिमुकुला न्यग्रभागो द्रवानिकुम्रलानिजाले

क्यहेद्यापिकानांगिरः कूदः कूहीरित्तिउद्यं प्राप्तवंतिपिकानामपिप्रतिपत्तादतः
परं मुकूलविलोक्ने विरहि मुखं च द्रस्य कूहे वागेति हेद्यात्तथागिरः प्रादुर्भवं तीतिकशं मञ्जीव
नस्य तिरितिभावः । उत एव कलोत्तालादृत वित्ताषणं कला उव्यक्तमधुराः उत्कराश्च पूर्वकर्णा नाकणिक
यं तीतिउव्यक्तमधुराः पश्चात्स्फुटयेतीतितथायद्येतत्सर्वकालत्वभावो देवभवतितथापिताहृतद्वि
लोकनेतश्च विरहिणां तथेव परमकशादन्नाभवतीतितथेकमितिभावः । एवं परमात्माविलपंतीद्वाक्ष
प्रियमेतद्विलासाभिलाष्टो नमुखं समोपावदर्शयं तीपुनः सखीतामोहेति निरूपयति । उनेकनारीति उ
सौ सखी पुनाराधिकामाह । किं कुर्वती तत्राह । उनेकनारीपरिरेषेसंभ्रमो उदरोयस्य सः लाहृशोपिसु
रन्मनो हारीयो विलासस्त्वं बंध्यवताहृशः तस्मिन् लालसायस्य ताहृशं मुरारिं जारात्वयं दूरस्थितावि
लीनासतीत्यर्थः । उपसमोपावदर्शयं ती । एतेन तत्रादेरपिलालसात्वयेवेति ताहृशोवर्तीतेवानेतित्वं प
क्षेत्युक्तं । उत एव समस्यदमुक्ते । किंच । एतावत्पर्यंतं द्विलासावसंभ्रम जासीदतः परं तवेवेति मु
रारिपदेन योद्यते । मुरोहिसदोषात्मकः सो ब्रगादभानरूपस्त्वयाकृतस्तस्यारिः दूरीकरणसमर्थ इत्यधुना
तस्मिन्निवृत्तेत्वत्स्त्वं हेकपरवत्राश्च तं गमाभिलाषोत्सुक एवेति भावः । अथवा । उनेकनारीपरिरंभयं
भ्रमेस्फुरन्मनो हरस्त्वसरिरंभसंबंधीयो विलासस्तस्मिन् लालसायस्य यथात्वत्परिरेषेविलासस्तथात्र

नास्तीतितयेर्थः। यद्वा। सर्वावर्त्तते सैवैकानास्तीतिर्वेदेन मनोहारीत्वद्विलासः स्फुरित इतितथोक्तमि
तिष्ठावः। रामकरीरागेण तदेव गायति। यतिताले॥ हरिरिहेति। हरिः सर्वदुःखहर्त्ताहरिः इह सभी पात्रमुग्ध
बघूनिकेरमुग्धपदं सुन्दरोपिज्ञेयं। तादृग्वघूनां निकेरसमर्हे विलसति हेविलसिनिजतस्तदमिलाष्वति। की
दृशो केलिपेरकेलि। परायस्ये तिस्यैव परानन्तु स्वरूपमिति गाणत्वं व्यजितं। बहुसप्ताजेष्यिकेलिस्तदनुरोधेन स
बतित ब्रापिता मुग्धबघूनित शारसो यथा त्वया सहकांत इति सूचितं। की हृशो हरिः। चंदने ति। ऊल्हादके त्व
न ताप हारकत्वेन त्वदरालिंगन स्मारकत्वेन च चंदन च चितत्वे। तादृशानीलकलेवरं यस्य पीतं वसनं यस्य वन
माल्यायुक्तश्च पीतवसन धारणं तु त्वदंग प्रभास्मारकतया। वनमालाधारणमुभयपार्श्वैत्वद्वुतावर्त्तवनसा
द्वयेने त्यंतस्वच्छानेन त्वदात्मको भूत्वा तत्र रमत इति ज्ञापितं। पुनः कोदृशः केलीति। रति समयो वर्ण्ये
ने। केलोरति समयेच लतो मणिमये कुडले येताभ्यां मंडितं गंडयुगंत्र स्मितेन मंदहासेन ग्राली ग्रो अत
इत्यर्थः। स्मितपदेन तासां मोहमुख्याद्यतात वै व मथोरथ्य पूर्ति करोति तिज्ञापितं। अथवा। मंदहासकथने
न तादृशारसयोषाभावः सूच्यते। सरव्ये सति हासो लकर्षस्तस्य मंदत्वेतदभावद्वासस्यापि न तथो लकर्ष इति ज्ञा
वः। एवं नायकके लिप्रकार मुख्कानायिकानामाह। पीने ति। अब्रकियायाम ल्लित्युपसर्गात् भगवतापि गानं ॥१८॥
कृतमिति ज्ञायते। ततस्तद्वान मायुर्यजनित संतोषेण परमप्रेमोद्रेकाल्काचित्योनपयोधरभारभोरेणप्रेमोद्रे

कादेवपीनत्वंरसोद्भेनपयोधरत्वंतादृशयोभारभोरेणभाराद्यिकेनहरिंपरिष्यसरागंप्रियेणयोरागोगी
तस्तत्सहितंयथास्यात्तथाअनुगायतिस्वयमपित्तमेवरागंतथेवगीतवतीतिभावः।सरागपरिरक्ष्यतिभावाकीं
द्वांहरिंउदंचितःपंचमस्वरस्यरागोरुक्ततोयेनेतिकोकिलवन्माधुर्यसूचितं।पंचमस्वरोप्रध्यमनामावा।
अत्रानुगानेननायिकायागौणत्वंव्यंजितं।प्रध्यमस्वरोद्भोहेणप्रियस्यापित्तस्यांरागस्यप्रध्यमत्वंजापितं।एवं
सतिमुख्यत्वंरागाद्यिक्यंचप्रियस्यत्वयेवेतिभावः।अन्यस्यावस्थांदर्शयति।कापीति।विलासेनहावभावस्तेषु
णविलोलेविलोचनेतयोःरेवलनंस्वच्छंदविहोरेकशपातादिस्त्वंप्रियासंबधितेनजनितोमनोज्ञोयस्यता
द्वां।प्रधुसूदनसरोजंध्यायति।तत्रहेतुः।अद्यिकंमुख्यवद्यूरिति।यतस्तादृशमुख्यसौदर्शमाधुर्यविलेन
तत्रैवमोहितातादात्म्यंप्राप्तेतिध्यानावस्थेवजातेतिभावः।एवंसतियुद्धार्थमुमुख्यतस्यमनोजस्यजेयमहाशू
त्वज्ञापकप्रधुसूदनपदेनरतिरणोन्मुख्यत्वंसूचातद्वित्तादृशस्ययुद्धार्थत्वयेवाभिलाषद्वित्तव्यंजितं।पुनरपरां
दर्शयति।कापीति।पूर्वेत्कांध्यानसक्तांवीक्ष्यप्रियमपिरतिरणोन्मुख्यत्वेनराधामुख्यचंद्रसुधाध्यानपरंजा
त्वाश्रुतिमूले किमपियत्किंचिदित्यर्थः।अथवा।किंराघांचिंतयसीतिलपितुंतत्रमिलितामेत्रयितुमिवसं
लग्नाकपोलत्तेलचुचुब।चारुयथास्यातत्स्यानमःस्वस्मिन्नाकृष्टंसर्वेतशाचुंचुब।यतोदयितंस्वस्यायप्रि
लाषितंप्रियं।कीदृशाश्रुतिमूले:युलकेरुकूलै।एतेनत्वंभामश्ववेणराधेवागतेतिपुलकोनतुतचुबनेने
तिसूचितं।अनुकूलपदेनतन्नायकधर्मवत्वयासहैवतित्वयेवाभिलाषःप्रियस्येतिभावोपिकर्णास्तः।

पुनरितरादर्शयति । केलिकलानां कुतुकेन काचित्तत्र गत्वा अन्याः केतयः जलक्रीडादयोवाक
॥१८॥ तव्यादृतिअमुंयमुना जलक्रीडाष्ठेनिमिलितेष्यस्यमी । तत्र गमनार्थं करेण दुकूले विश्वेषणचकर्षं कीदृशं-मुं
जुले । यो वं जुलकुंजः अशोकरुताकुजः तद्वतं तत्र स्थितमित्यर्थः । अत्र दुकूलकर्षणमुच्येत् । तत्तु वदंगसाहृ
श्येन कटिबद्धमितिप्रियरत्ययैव बद्धिनिसूचितं । अत एव कर्षणे विश्वापुत्रः तदनागमनेव लादपि कर्षतीति
भावः । किंच । अशोककुंजगतिवेनत्वं द्विरहं जनितद्राकोपि सूचितः । अतः परमभयचरित्रं वर्णयति । करतेल
ति । करतलतोलैस्तरलायावलयावलिस्तलत्वाश्यकृणितत्वं व्यजितं । तथा कलितः कलस्वनोयस्यतीदृशो वं
शो यस्मिन् वंशी रवोपितकृणनानुसारेणैव अवलोकितकलितत्वं मुक्तं । ताहेत्रासरसेरससमूहरसेहरिणास
हन्त्यपरायुवतिः सर्वदुःखदृष्टिर्थं अभिनयात्मकं नृत्यं कुर्वताताताद्वोनसहन्त्येपरायथासकरोति तथासापि
जितादृशी प्रजात्रांसे । एतननृत्यस्यैव प्रत्रांशाकृतानरतेरितित्वस्येवरतिरितिव्यजितं । अतः परमदृष्टिण
नायकचालुर्यनिरूपयति । मिष्ठ्यतीति । कामय्येकांरमयत्रेव पार्श्वस्थां कामयिष्ठ्यतिकामयित्युच्चति । र
मयतीतिपेदनसास्वयमेवरतिं कुरुतेन तु प्रियदृतिसूच्यते । स्मितेन चारुसनोहं यथाभवति तथापरां दूर
स्थां पश्यति । सावेतागादलिंगनादिसंबद्धाः प्रियवर्णीभूतादृष्टापरिहासकोन्दूरेगत्वास्थिता । तदाता ॥१९॥
दृशीहसंतीदृष्टायमयिष्ठ्यतीति भावः । पुनरपरां समीयस्थामनुपश्चाद्भूतिरतिं कुर्वन्नेव
पश्चाद्भूतिरतिं गृहीतुं यततदृत्यर्थः । एवं दृष्टिणायकत्वं पूर्णकामत्वं द्योतितं । सापिवामाकुटिलात्क

लांदृष्टाएतास्त्वद्वृपतिताः मद्रहणंकर्यमीति कौतुकेन स्वकलामयिष्ठदर्शतीतिभावः। एतेनकु
ब्रापिष्ठूर्णसेदयोनास्तीतित्वद्रतिमेवाभिरूषतदृतिव्यजितं। ऊतः परं गीतमुपसंहरति। श्रीजयदेवैति।
श्रीजयदेवकवे: सकाशात्यकरं इदं गीतं अद्भुतं केशावके लिरहस्यं यत्र तद्रूपं वा। केलिजनितश्लथितकेशासों
दर्यवत्वं केशावपेन सूचितं वृद्धावनविपिनेललितं भनाहरयशस्यं निर्मलोकरणसमर्थताहृं श्रीहणं कवे
रेव वाशुभानिवितनोतु। एवं गीतेन तां समाश्वास्य प्रियस्य रसस्त्वं निरूपयति। विश्वेषभिति हेमरिकिंव
क्तव्यं रसशिरोमणे रसज्ञतायां शंगाररसात्वमध्यादुदीपनविभावकालमुग्धः परमसौंदर्यतिनाययुक्तः। मूत्रिमा
न्यकटः क्रीडति। तत्र हेतुः हरिरिति। ऊत्रायं भावः। रसस्त्वयत्र गच्छति। तत्र रसत्वं संपादयति। तेन तद्वावै देयज
नितविप्रयोगजतापात्सकदुर्बन्तदंतः स्थितो। भूत्वास्य यमेवोत्पादयतीतितम्भवारणार्थवहिमूलिमान्यकटः
नितविप्रयोगजतापात्सकदुर्बन्तदंतः स्थितो। भूत्वास्य यमेवोत्पादयतीतितम्भवारणार्थवहिमूलिमान्यकटः
क्रीडां करोतीत्यर्थः। दुःखहरणप्रकारमाह। विश्वेषां स्वातंत्र्यनविभावस्त्राणामनुरूजनेन। ऊन्यथाऽत्मवनत्वा
संभवात् ऊनं दस्य शितिं जनयन्त्र रसाविभाविं कुर्वन् पश्चादिं दीवरश्रणीश्चामलकोमलेरेगे: नीलक
मलश्रेणीयथाधनीभूतातथाशुभ्यामैः कोमलेश्च। ऊश्चवा। इं दीवरमदशाः प्रियापांगाः तत्रापिश्रेणीयेन
विविघ्नभावसंबलितपरमं शोभावत्वं सूचितं। तथात द्व्यानेन वाश्यमलैः केरमलैः सात्विकादिभावैरादीप्ति
स्ताहृत्रोरेगेनं गोदयव मुपनयन्वद्यन्। ऊतरात्वस्वच्छं द्रवजसुंदरीभिः प्रत्यंगमालिंगितः। ये रंगैर्यज्ञो भा

वः प्रकटितैसैस्तत्तदेषु जालिगनाद्यः क्रियं तद्दृतिभावः । अथवा । तादृशोर्गेरनं गात्र्यवं अनंगस्यो
मृयवरूपं तादृशं भावं प्रकटयति । येनां गाभावकारिणी जातिरेवोत्पद्यते । जासेचनकाभावादित्यर्थः । किं
च । अंगेरंगमो इयवमि तिविरोधासः । एवं सवीत्मनारसोद्दोधासु गृहः परमसुंदरः । अथवा रसाधारतात्मा
विनामुग्धः दृतिभावः । अतएव सर्वशापूर्णमूर्तिमत्वाभावज्ञापनाय इवेत्युक्त । एतेन त्वत्संगेनैव सवीधा
पूर्णिमात्मकमूर्तिभित्वमिति सूचितं । अतः परमेवं क्रीडासत्त्वे युवतिजनसमाजेतासां विशिष्टरसपोषा
ध्येविप्रलंभविनानरसोषावद्दृतिद्यथं मानश्चेतदासंभवे दितितमेवोत्याद्यं तीकुं जाते एकाचनपठितवती
त्याह । रासोद्धासम्भवेणेति । रासोद्धासम्भारणविष्वमंहावभावादिरूपं विष्वतीति तादृशीनां वामप्लुवां युष्माकं तादृ
शुविलासम्भवेष्वः कुटिलाभवत्येवेतिवधोक्तं । मानसूचकवावामष्कपदां । अप्यर्णेसिसमीपेनिर्जिंगादुरःपरि
रम्भपुनः लद्धरनं साधु सुंदरं सुधामयमित्यमृतमिवोद्विरतीतिव्याहृत्यगीतस्य प्रियकृतस्य रक्ततिः मुहुर्मुहुः
प्रद्रासनं तस्य व्याजद्राघयाउल्कं चुं वित्तदृतिसरवीवचनश्रवणमात्रेण सत्येवदतिहासेनवेत्यविचारेविता
सां मानोमनसिजात अतएव स्मितमनोहारीतिविद्वेषणं । सर्वोचालुर्युद्धुलं च दृष्ट्वा स्मितं जातं तेन मनोहा ॥ २०॥
रीपरमसुंदरः । अथवा । स्मितं मनं द्वासः तेन मनसो हर्ता । स स्वत्यागान्मनसो न्यथाभावे मानो जात दृतिभा
वः । तादृशाहरिः वः पातु । अतः परविप्रलंभजाते युष्मसाणरक्षणकरोत्विभावः । ननु सर्वसमसंसाक

थमेवंकरोतितत्राह। प्रेमेतिविषेषणं प्रेमण। ऊर्द्धया ऊनुसंधानरहितयेर्थः। ऊथवा। यदैवं चुवितस्त
 दातस्या एव मनसो हारीतियोज्यं। एवं तासां विप्रलंभप्रस्तावनाकृता ॥।
 इति श्रीपंचनदान्वयवर्णीदामकविदामोदरभृसूतु गोपालभृविरचिताणां श्रीगीतगोविंदीकायां गृदा
 शदीपिकायां सामोददामोदरोनाम प्रथमसर्गः ॥ ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्णायनमः॥ ऊत्रराधायाः पूर्ववि
 तमाननिवृत्वासंबंधाभावजनितपरमात्म्यवलोकनेन मुदिस्तत्परवद्गोपिजाति सामोददामोदरतं सर्ग त
 स्थोक्तं। एवं सर्वीवचनश्रवणानंतरमपिमांविहाशा। न्यत्र विहरत्येवं तीव्यविशान्तरदुष्टुभवाक्ताततो निर्गत
 कुंजाते रसरवीमोहेति निरूपयति। विहरतीति। हरो ऊन्याम्भिः सहवेन विहरति सति कीदृशो साधारणः प्रणयो
 यस्य। मद्विषयिक इत्यर्थः। ऊन्यथान्यत्रकथं विहरत। ऊथवा। ऊसाधारण्यणये ऊन्यत्रे त्यर्थः। ऊतो विग
 क्ति निजोत्कर्षसुनः ईव्यावरो न तद्विनिमसह मानान्यत्र गताकृविदपिलताकुञ्जे लीना ऊन्तनिगृदासकि
 धमेविहिः प्रकरो भवती तितद्रोपना सामर्थ्येन तथेर्थः। ऊपिपुन ईनिदैन्यं प्राप्तासतीरहः एकाते मसी
 मुवाचकुक्तवतो। कीदृशो न्तुञ्जे। गुंजदिति। गुंजन्मधुव्रतमंडली भिर्मुखरः शिरिवरः ऊग्रभागो यस्य ताह
 श्वः। मधुव्रतपदे न तेषां मधुयत्र हृश्येत त्रयगत्वा पापत्व्यमिति व्रतं सूचितं तथा पिप्रणायस्त् पद्मिन्यामेवय
 तः प्रतिदिनं तत्र बद्धो भवति तादृशो भिर्मुखरः शिरिवरः ऊग्रभागो यस्य तेष्यो तदार्तिं दृष्टानुचितं करोतीति भि
 अः कथं यतीति सूच्यते। ऊथवा। ऊर्तिदृष्टानुचितं भवतीति दुःखेन तथे तिभावः। गुञ्जरीरोगणगीय

शत्रा-

ते । प्रतिमठतोले । सखों प्रतिवदति हेसरिवत्वं यद्वदसितत थेव परं तु मद्यति करेकेण विहारकरणेममरेवेदो
जायते तथा पिसन विस्मृतो भवती तिसहेतु कंवर्णयति । रासेहरी मिहविहित विलास मिति । मममनोहरिं सर्वे
॥२१॥ सांममवादुः खहर्तारं स्मरति कीदृशं रासेरसानां समृद्धे विहितः विलासो येन ताहवं पुनः कीदृशं कृतः परिहा
सो येन तामिः सहेत्यर्थः अथवामया सहेवतथेतिसेवेदेहेतुः तामिः सह विलासः त्योगिनमया सह परिहास इति
किंच । तत्र विलासमरेण इसकरणमायामपि दृद्धास्मितं करोतीति मनः सो भक्तादाश्वासक त्याद्वास्मरेण पिहे
लुरुक्तः पुनः कीदृशं । संचरदिति । संचरं तीया अधरसुधातथामुधरो भ्रनिः तेन सुखरितः मोहनश्च वंशो यस्य मु
खरियदेन रागतानमूर्छनादिभेदाः ज्ञापिताः । एतेन नादस्यामोहकत्वं निरूपितं पुनः कीदृशं । ताहवशावादनेन त
सद भिनयकरणचलितानिदृगं चलानिभवं तीति कठाक्षभेदान्वयेउक्ताः चंचलो मोलिरितिशिरो भेदाः कपो
लयाविलोलः अवतंसः कर्णभूषणं यस्येति ताहवशाभिनयजनितपरमसौदेयेण खस्त्रपस्य मोहकत्वं निरूपि
तं ताहवशास्य विस्मरणमत्राक्यमिति स्मरति त्युक्तमितिभावः । पुनः कीदृशं । चंद्रकेति । चंद्रकेः चारुयन्मयूर
शिखं उकं पिछं तस्य यन्मुलं न्वयेप्रसारणेन तथा भवति ताहवशेन बलयिताः बलयाकोरण अद्वावह्वाः के
शायस्येति तत्र दृशं तस्त्रपं विशेषणमाह । प्रचुरेति । प्रचुरं यथा स्यात्थासुरं दरधनुषाअनुरंजिताः मेदुरा ॥२२॥
मुदितो मेद्यास्तद्वत्तेऽभनो वेशो यस्यैति । एतेन कामस्य यात्रो यमेवं त्रः प्रस्थान ठकाश्वनिरिव दृगं चलनि

बाणादुवचंद्रैके: पुरंधरधनुः शोभाधनुरेव प्रकटित मिति कथं घोर्यति षष्ठिदिति व्यंजितं एवं स्वस्य दुःस्थामव
स्थानिस्त्रय प्रियस्य लुम्बुत्वं निस्त्रयस्य ग्रिमविद्वैष्णवं गोपेति। गोपकदं बनितं बवतीनां मुखचुंबनेन लंगितः
प्रापितः लोभेयन पूर्वमुदाराएव स्थितः अधुनैव लुम्बुजात इति दुदितः सहियोयदनं तरङ्गिति न्यायेन सलो
भस्त एव प्राप्तः प्राप्तिः प्राप्तिः अन्यस्मैतदेयमिति। तावता किं जात मिति चेतत्राह। अंधुजीवति। अंधुजीवकु
सुमवन्मधुरः अधरपद्मेव यस्य तादृशं शोभयास एव मोहक स्त्रियुपुनरुम्लसिता स्मितं शोभायस्येति सुतरां मो
हकः। अत एव बंधु वज्जीव वन्मधुरः अधरपद्मेव यस्येति पुनरावृत्यार्थसंबंधोऽज्ञेयः। एतेन मम बंधुरूपः धार
कः पोषकत्तेत्यर्थः। अत एव जीव स्त्रियुपद्मेव तिप्रियस्य लुम्बुत्वात्तदा नासंभवा जीव नाभाव एवेति इ
पितं। किंच। एवं ज्ञात्वा पिरसंनदद्वाति प्रत्युत्तहसती। त्युम्लसितस्मितं शोभमित्युक्तं। अत एव मनः शो
भः अश्यापि मां वीर्यास्मितं करोति त्यायायनमपि भवतीति जीवन संभवः। एतेन जीवन मरणान्यथा भावरू
पावस्था निस्त्रपिता। अन्यामपि दुःप्राप्त्यतामाह। विपुलेति। विपुलाः पुलकाः यत्र तादृशो न मुजपद्मेव न व
द्मेव यितं मंडली कृतं वल्लवयुवति सहस्रं येन अधवा विपुलपुलकः मुजपद्मेव यस्येतादृशं वल्लयितं यु
वति सहस्रं येन एतेन पंजरपतित च निर्गतु मशक्यमिति मिलना संभवा निस्त्रपितः। अन्यच्चाकदाचिर्द
घकरादिषु अग्निष्ठतितदपि नारती त्याह। करचरणो सीति। तत्रकाशेन तस्माद्दं तदपि न कर्तु

शक्य

मित्यर्थः अतः परं तिसमरसा मणिकं वर्णयति । पुनः कीदृशां ऊरुदेति । ऊरुदपरेच लत्खस्थाना
च्छितोय इदुस्तस्य वि निंदकरत्तद्वद्विभ्राजमाणश्च दन्तिलकोयत्रतादृशां ललाटं यस्य । एतेन रतिकल
हरभासशिघ्रलालकनिकरातर्वतित्वेन खस्थानातस्य च्युतिर्निरूपिता । पुनः कीदृशां पीनपयोधरेति । पी
नपयोधरयोः परिसरजामोगः तस्य मद्देनेन देयं हृदयं कपाटं यस्य । अत्र हृदयस्य कपाटत्वकथनेन तस्य
पुनर्मद्देनेन दियत्वं निरूपणात्ययोधरयोरतिकरित्वं द्वन्द्वयते । किंच । मद्देनेन दियत्वकथनेन तस्य जयोपि
सूचितः एवं सति यथा महासमरसमये वरणद्वारकपाटेन सप्तलसंप्रेरितमत्तगजकुंभसंमदेभिवतितथा
शोभत इति भावः । किंच । निर्दियत्वेन संभेद्रिकुंभस्थलचिह्नान्यपि हृदयेसंभाव्यत इति महासामर्थ्यं योति तं
एवं निरूपणात्यहुत्कंठाज्ञापिता । पुनर्विद्यं संयुक्तं वर्णयति । मणिमये ये मकरका
रवेन्मनो हरे कुंडले ताष्यां मंडितः गंडो यस्येति मकरध्यजशा स्त्रोद्विपितरसविविष्टकां तियुक्त
त्वं सूचितं तेन रतिसमयोद्वृत्तचाचत्यमणिव्यं जितं फवति । अत एवोदारं उद्वृत्तत्वेन रसदातारं गुत्साव
रसो रसत्वं प्रापद्यत इति पीतं च सनं यस्येति रसाञ्छादकत्वेनोद्विकत्वाभिरूपितं । पुनः कीदृशां ऊरुत्साव
द्ववलोकनार्थमागतः मुनिमनुजसुरासुराणां वरः परिवारो यस्य । पीतवसनस्य माया रूपत्वात्तकृतमोहन
वं धादिचित्ररूपाद्रवतदुद्वेष्येकत्वेन स्थिताइति भावः । यद्वा पूर्वद्विनायकरतिरूपकाऊतराद्वैननायिका

1122॥

1122॥

रतिरुच्येत्। तथा हि कोट्त्रां पीतवसनं च स्येति ताद्वैरो समेये वसन स्याभावात् द्रूपाना यिकेवोक्तात्
स्य चाद्वाद् कत्वेन विपरीतत्वं व्यंजितं। पुनः कीदृशां। अनुगते ति। अनुपम्यादृताः अनुसृतावामुनयः
मरालादिपश्चिरूपत्वेन नद्युरुहं सकादयः मनुजाः कटिरूपशृगोलरथ किं किणी इमादयः सुरामुजस्त्वा
असुराः जानुरूपाः तेषां वरपरिवारपादतलं तद्वृष्णान्य पियस्य एवं सति पुरकृष्णितं मरालादिकृजनपिवोद्वा
घकं भवतीति मुनिस्त्वनवप्रिव। किं किणी इद्वृष्णो भूलोकस्य किञ्चरिणानप्रिव सुरामुजं व्योपयोगिनः आसुराजा
नुवंघेउपयुक्ताः। यद्वा। अनुगताः मुनिरूपानिर्गुणभावापन्नाः सकलरसकलाप्तिज्ञामनुजरूपराजस
भावयुक्ताः सुररूपाः सात्विकभावस्य भावाज्ञमुररूपारस्तामस्तत्त्वहितावराः परिवाररूपाः सरव्योयस्येति प
रितस्तत्वैतु कमवलोकयन्तीति भावः। एवं निरूपणो नरवोत्कंठज्ञापिता। अन्यचापुनः कोट्त्रां। विद्वादेति वि
द्वारसाम्नकोयः कदं वसतस्य तर्लेप्तितं कयाचित्प्रिययासंयुक्तं। पुनः कोट्त्रां। तस्य कलिकलुषभयं र
तिकलहेकलुषरूपं यद्वयं तत्त्रामयं तं दूरी कुर्वतं तामपित्रौ युक्तं कर्त्तव्यमित्यर्थः। एतेन प्रथमसंग
मोनिरूपितः। तस्मिन्समये एव तरंगबत्तकल्लोवदुच्छलदनं गोयत्रैतादृश्यादृशा तिर्थकरलकरासाव
त्प्रकारेण प्रनसिभावनायां रमणं कारं यंत्रमेति भावः। एवं गीतेन ध्यानावस्थयेव क्षणं तदूष्णीं स्थिता

११२३॥

तदागीतमुपसंहरति । श्रीजयेदेवेति । श्रीजयेदेवमणितं इदं ऊतिसुदरं मनोहरं आकर्ष्य तामनस
 स्तदाकाशासंपादकं । मासादनुभवकं नृणां परममोहनं वज्रीकरणसमर्थं । मधुदेव्येः तामसः सोत्रनवचादु
 वचनादिभिस्तदृशीकरणसमर्थः । ताहृशास्यरूपं यस्मिन्दद्वतुलीलासामयिकमुक्तं । संप्रतिदीहानीं हरिचरण
 स्मरणं प्रतिपुण्यवतां भाग्यवतां अनुरूपं योग्यं । एतद्वयेन न तदृशो देवेन निरंतरं तदभिलाषो न्यतो तत्स्म
 रणं भवेद्वितीमावः । अतः परं ध्यानावस्थानिवृत्तेऽपुनः पूर्वभावानुसंधानात्सासरवीं प्रतिबद्धति । गणयती
 ति हेसरवीकृष्णो मां विनापीयुवतिषु विहारिणिविहारं कुवीतितव्रह्मेतुः चलकृष्णादिति । चलं तिप्रतिक्षणं व
 द्वृमाताकृष्णाय स्ययद्येवं जातामिजयं रसलं पटस्थापिमेमनोगुणामेव गणयति । अमादपि भामंको
 धनेहतेकतु विरहव्यप्यायाज्ञसहिष्युत्वान्तेष्ठीत्यर्थः । किंच । परिषंवहतिदोषं दूरताएव विमुचति । ताहृशारस
 लं पटोपितकणिविहारासत्कोपिनवोदनायिकाकोतु पराक्रांतेष्ठामामेवारमयदितिपूर्वग्रहितदोषत्या
 गुक्तः । अन्यद्वायद्यपिमनसि संगमेजातस्तथापिमेमनः कामं बहिः संगमरूपमभिलाषंकरोतीत्येवे
 तीकिंकरोमिकश्यं तद्विष्यतीत्यशक्योयमभिलाषद्वितीमावः । एकं कश्यं करोति तितव्राह । वाममिति । कुटि
 लं दुष्टमित्यर्थः । लाभानंतरमपिलृप्यभावत् । एव मुख्यान्यस्यानवसंगमचरित्रावलोकनेनांतस्तदभिला
 षजानिततादातम्येताहग्रामानुभवात्तदनंतरं वहिस्तदीस्मितपूर्त्यभावजनिनार्यस्यानुमशक्तात्तुपुर्वा
 नुभूतानुवाहरूपं गानेन सरवीं व्रती प्रार्थयते । मालवरागेएकतोले । सरिवेहेकेशिमथनमुदारमिति । हेसरिव

११२३॥

यः पूर्वमन्यया सहरममाणरत्यैवरीत्यामामपिमनसिरमयामासतं बहिः संगमेनेदानीं मयकीदूरां।
केऽग्निप्रथनमिति। केऽग्निगृहीत्वामयनं सुरतकरण्यस्य उदारं उद्गतरतिकर्त्तरां। किदृयामयामदनमनो
इयै भावितयाभावनां प्रापितयातत्रापि सविकारं यथास्यात्तथा। भावनामात्रमेवन। किं तु साक्षात्सुमेग
विकारप्रकारसहितं। एतेनातः परं बहिः संगमविनानस्यातुं शक्यतङ्गतिसूचितं। इदानीं यदन्यत्रावलोकने
नुभूतेतदेव पुनरं तप्तविनायामनुभूतं तद्वपुनवीहिः संगमप्रिलिपितं प्रकारसहितं यान्निकुञ्जमर्हतत्र
गतया प्रात्पयाज्ञानयेत्यर्थः। भावनायां भूतयामया। कथं भूतं प्रियं। निशिरहस्तिनिर्लीयगुत्पेषु त्वाव
सेतं। पूर्वमेव सतत्रगुसः द्वाचकितं यथा भवतितथा विलोकिताः सकलादिशः येषाताह वीपूर्वव्यजे
न सरवोप्तिरेवानीतेतीतत्सहितेव स्थितातत्र प्रवेशमात्रेण ताः बहिरेव विलिनाऽतिपरितो विलोकनां ताः
सां पुनरदृशनेऽसमयचकिताज्ञाताकिं भवितेति। तदा प्रियोरतिरप्रसवर्णोनहसतप्रकटोजातऽतिरति
रप्तसेनहं सतमित्युक्तं। एवमन्यावस्यावलोकितात्यैवतद्वावनायां मन्तमयानुभूतं अतः परं बहिरथे
वं मयासहरमयेति द्वाव्यते इतिभावः। अग्रेयथायथा प्रथमसंगमेप्रकाराभवं तितथातयोर्यता
प्रथमसमागमेति। तत्स्वभावातथाभूतयातदा पद्मनिलज्ञात्याजनेऽसमयनियानिर्बद्धतानितैरनु
कुलं ममतथाविधावजातऽतिभावः। तदनंतरं मदुअतिकोमलश्वरणेसुखकारकं मधुरं अत्यंतरसाखा।

१२४॥

दकं स्मितं भाषितं च यस्यारत्तादृशं स्मितपूर्वकं भाषितावातादृश्यततः कोदृशं प्रियं शिथिलं कृतं जघ
 न दुकूलं येन। विविध वादूक्तिभियो हि त्वातथा कृतमितिभावः। पुनः किं कृतमित्याह। किं शालयेति कि
 शालयश्च येन प्रियेणैव निवेशितान्तु रवयं निविश्चानवसंगम रवभावात् तत्त्विरुद्धु समयं मेवोर
 सिद्धायानं। तदातादृशं परम सोंदर्यमाघुर्याच्छोकनेन संविश्च मृत्यकृतं परिरक्षणं चुवनं य याता इनश्च
 एवं करणे सोपि मां पीरुष्याद्यरपानं कलबा निति कृताद्यरयान मित्युक्तं। तदापुनः सात्विक भावविकाराजा
 तोऽतिनिरूपयति। अल्ल सेति मीलिते शोचने यस्याः। तथेवावस्याभवति तीतथोक्तं। सोपि
 पुलकाबल्लोभिलिलितोकपोलौयस्यतादृशः। अग्रे स्वेदकं पादयोजाताऽतिश्रमजेन सित्कं कलेवरं यस्या
 तादृश्यारससमुद्रमग्नयेवेतिभावः। प्रियस्तु वरोयो मद्नमदरत्तस्मादतिलोल अत्यानुरः तादृशं वरपदे
 न नूतन त्वं व्यज्यते नेन प्रथममिलेन अतिलोलं धैर्यरीहितं मित्यर्थः उपमददिविचारहितमितिभावः।
 एतदेतरावस्यां निरूपयति। को किलेति। को किलकलरवेवल्कु जितं मणितरूपं यस्यारत्तादृशो जातात
 दा पुनरेवं कृतने सत्यवतितः मनसिततं त्रविचारोयेन। यथा युद्धसमयवादित्र वीश्वाणं गौर्यद्वौ धैर्य
 त्रुसेना प्रवद्वाविचारोन जीयते तथारथापीतस्परातयेन जातः। मनसिजेन त्वुविचार एव स्थितं अहं रव
 लभत्रकं सणजेष्या मिति। अनेन त्वु जितएव सः लक्ष्मविचारोन कृतईतिभावः। यद्वा। जितः मनसिलस्य

१२४॥

तं ब्रविचारो मन्मारणरूपमंत्रविचारो येन। अंतरनुभवेन तादृशात्तितिभावः। यद्वा। जितः अर्थ
न्मयैव मनसितते ब्रविचारो यस्य। पूर्वं प्रथम संगतं भ्रयं स्थितं कथं भ्रविष्यति किं वा भ्रविष्यति तीत
न्निवति मिति मिया पि जित रावस इति भावः। तदा से मुख त्वेन युद्धकरणे तये पुष्पवृष्टिरिव जोते ति
श्लथ कुमुमावलि कुंते लत्युक्तं। अथवा। कुमुमानिकामवाणस्तेषां श्लथत्वकथं नेन व्यर्थत्वं सुचितं कामविचा
रस्य जित त्वात्। कीदृशं प्रियं न रिव लितः जयप्रदास्ति रिव अतस्तन भारो येन। युद्धयथा क्षतादृशाभवति तथा न
रवां कामम जाताः तेततु स्वप्रदास्ति रिव लिति भावः। ततः चरणे रपिता भृणि नूपुरायथा तादृशायथा ज
या नंतरं आनन्देन नृत्यं भ्रवति तथा कृत मित्यर्थः। तद्वज जिता नन्देन परिपुरितः सुरत वितानो येन तादृशां
यो यवं द्याहि प्रकारात्मे सर्वप्रकटि कृतायथा नाम्नात्मेत्येति भावः। तदा तद्वग्नमुखरा कृणि तयुक्तपुनः विश्ववा
चमेखलायस्या स्तादृशा अंतरायत्वेन स्थपिदौरकृते नं विश्वरुलत्युक्तं। ततो गाढोपमर्देन पूर्वकत्वेन कच्च
हसं हितं चुंबनदानं यस्य तादृशं। ततः पुनः रनांत समयसमीपराति सुखसमयजनितायोरसरतेनाकुला
जाता तदानन्दमयेत्यर्थः। तादृश्यातदाप्रियस्या पि तद्रससमयत्वेन दरमुक्तिलेन यनसरोजेयस्य तादृशां त
थैवावस्थाभ्रवतीति तथोक्तं। ततो निः सहागाढोपमर्दयसहिष्णुतया निपतितारसाधिनासतियतान
नुक्तायस्या स्तादृश्या प्रियोपरिसमरावेशोन गाढोपमर्देन करणमन्तरगत इव वीरतोति मधुसूदनपद

॥२५॥ मुक्तं मधुनामेदेन सदयं तीति साहृं। पुनः कीदृशो तु दितमनो जंरतां तोजात इति भावः। उदितपेदेन रतां ते
पिकमिद्या एव न तु विरति इति सूचितं। एवं उमयमया से ह्यारम्ययथां तरनुभूतं तथावहिरपि मये तितस्मि
कार पूर्वकं गीते न तादा स्म्य सर्वविस्मृति जोते ति निरूपितं गानमुपसंहरति। श्रीजयदेवेति। उत्कृष्टितायागोप
वधूतयाकथितं राधिकये तिपोठे स्फुटे मेव तयात् श्चितं ते देवेदं श्रीजयदेव भणितं सहितं यथा भवति तथा
मुखे विनतो तु अवणो नांतर्णी लारसानुभवात् मक्षमुखमनुभावति भावः। कीदृशो अतिश्रायेन मधुरि
पुनिष्ठु बनमेव श्रीकुलं यथा ते देवकपलत्वात् अवणेत् द्वावारावोत्पद्यत इति भावः। मधुरिपु पेदेन कालादिकृ
त प्रतिबंधनि वृत्ति रपि सूचिता। ततः पुनः स्वरूपे श्चितौ पूर्वानुभूतस्वानुकूलधर्मसहित मितरनववधू
संगम्भजनि तरति केलिष्यमजलादिशोभमाणं च प्रियं वर्णयति। हरतस्त्रस्ते ति। हेसरिव व्रजसुंदरी गणेन
वृततमपिशो विंदपश्या मियद्यपि सर्वाभिर्विष्टः। तथा पिशो विंदगवां नित्रेण विदति मां प्राप्नोति मिलतिय
श्चः तादृशपस्यामि ज्ञतएव हृष्या मिचकारात् स्विद्या मिन्य अलाभः। स्वेदेहेतुरिति तयोर्कं पूर्वनित्रेण व
मिलतीत्युक्तमिहानीमन्या मध्यवस्थां वर्णाय तिक्यं भूतमासुद्वौ द्वयतासामुत्तेषि मदवलोकनेन हस्ता ॥२५॥
त्वस्ते विलासस्य वंशः। तासां विलासेवावंशो यस्य तादृशविलासे प्रमावलोकने सर्वविस्मरणात्सोपि स्वलि
त इति भावः॥ कीदृशो अन्तरुः वक्राया भूवह्यात् द्वयोवक्ष्य व्यस्तासां वंदं तस्योत्सारिणः प्रसरं तोयेदगं